

RAZUMIJEVANJE JEZIKA I FILOZOFIJSKO NAZIVLJE U JOSIPA STADLERA

ŽELJKO PAVIĆ

(Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb)

UDK 811.163.42'373.46 : 1

1 (091) Stadler, J.

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 20. VII. 2000.

SAŽETAK: Polazeći od upozorenja Marka Josipovića da je Stadler svojim prijevodom Tongiorgijeve *Logike* 1871. »kao tvorac hrvatske filozofijske terminologije, barem vremenski, stao ispred F. Markovića, Đ. Arnolda, A. Bauera, A. Bazale« i da je »pretekao čak i P. Jokovića, prevoditelja logike za srednje škole«, kao i od osobnog uvjerenja da se u slučaju filozofijskoga nazivlja radi o onom *filozofijskom*, ne o *nacionalnom*, budući da se u tomu zrcali doraslost jednoga naroda svjetsko-povijesnoj zadaći mišljenja, ovdje se u prvom koraku nastoje rasvijetliti neki nesporazumi nastali iz previđanja Stadlerova prevođenja Tongiorgijeve *Logike*. U drugom koraku se, na temelju njegova razumijevanja jezika, odbacuju tvrdnje o njegovu »instrumentalističkom« i »konvencionalističkom« nazoru na jezik. Treći dio posvećen je razmatranju toga, što je Stadler mogao preuzeti od svojih prethodnika, u čemu se razlikuju njegovo i filozofijsko nazivlje Antuna Bauera i na koncu to u čemu je Stadler morao ići svojim putem. U zadnjem dijelu prikazuje se kako to nazivlje »funkcionira« u kontekstu Stadlerova filozofijskoga sustava, odnosno u kontekstu pojedinih filozofijskih disciplina.

»... pa tko se uz to imao još boriti sa nazivljem, taj nije više putah znao ni da li mu je glava na mestu.«

M. Golub

1. Filozofijsko nazivlje između nacionalnog i filozofijskog

Govor o filozofijskom nazivlju u Hrvata uvijek iznova opterećen je zahtjevom da to nazivlje postane »hrvatsko«, a ne »filozofsko« ili »filozofijsko« (u subjektivnom i objektivnom značenju ovih riječi). Kao što ne postoji nikakva *nacionalna filozofija* u *svjetonazornom smislu*, barem ne u onom, u kojem je »svjetonazor« razumijevao Adolf Hitler¹, već samo narodi koji su dorasli *zadaći mišljenja*,² tako se ni *nacionalna filozofijska terminologija* ne treba prosuđivati iz onoga *nacionalnog*, već kao postignuće *duha jednoga naroda* i njegove ukorijenjenosti u tijeku svjetsko-povijesnoga razvoja ljudskoga duha uopće i jezika, koji razvijajući se *od riječi k pojmu i od pojma natrag k riječi* (H.-G. Gadamer) potvrđuje ne

¹ U petom poglavlju djela *Mein Kampf*, gdje Hitler pravi razliku između partija i svjetonazora, kaže se da su partije »spremne na kompromise, svjetonazori nikad«. Isp. A. Hitler, *Mein Kampf*, München 1940., str. 494–(498). Upravo ova opasnost od krivog razumijevanja onoga svjetonazornog ukazuje na nužnost vrlo opreznoga govora o »nacionalnoj filozofiji«.

² Isp. o tomu Željko Pavić, »Suvremena filozofijska hermeneutika u Njemačkoj«, u: isti (ur.), *Filozofijska hermeneutika u Njemačkoj XX. stoljeća*, Zagreb 1998., str. 7 i dalje.

samo tu svoju ukorijenjenost nego još više i svoju pripravnost da dopusti »važenje drugog« uopće.³ Po tomu je svaki jezik »najveći čovjek« (Heinrich Rombach), odnosno izvoriste onoga što u bitnome konstituira »humanitas« čovjekova bitka-u-svijetu.

»Patriotizam« glede pitanja filozofijskoga nazivlja, upravo onda kada se razvija na niti vodilji spomenute *svjetonazorne* predodžbe o postojanju »nacionalne filozofije«, šteti najviše samoj filozofiji u okviru jednoga naroda, bući da se time upravo niječe gorespomenuta ukorijenjenost duha jednoga naroda u tijeku svjetskopovijesnog i sveljudskog događanja mišljenja i time jedan narod samoga sebe stavlja *iznad* svega tuđeg, drugog i drugačijeg. »Pretjerani narodnostni patriotizam budi u naroda taštinu i želju za neosnovanim zadiranjem u tuđa prava«,⁴ dakle onda kada pojedinac ili narod izgubi »čuvstvo ponosa [...] za cjelinu, kojoj pripada«,⁵ tj. kada se više ne čuti dionikom cjeline onog općečovječanskog i s njim povezanim bogatstvom i mnoštvom misaonih putova i jezika.⁶ Onkraj takova »patriotizma« zadaća jednog promišljanju dorasloga naroda sastojala bi se upravo u ponovnom sebeuključivanju u tijek tematiziranja temeljnih problema čovjekova tubitka u cjelini, a na razini problematike filozofijskoga nazivlja trebalo bi se pod verdiktom usvajanja i rehabilitiranja tradicije tuđega i svojega raditi o *sustavnom prenošenju osnovnih filozofijskih termina tradicije u hrvatski jezik*.⁷ Čini se da bi prilikom odustajanja od gorespomenutog, kod Arnolda negativno izraženog, nacionalnog »patriotizma« i sam govor o filozofijskom nazivlju u Hrvata prestao biti gradnjom nove Kule Babilonske, zbog koje je Bog ljudima pomiješao jezike i raspršio ih po cijeloj zemlji, gradnjom »imenak«, po kojem su se ljudi iz zemlje šinearske htjeli razlikovati od svih ljudi i istodobno otvoriti vrata bogova.⁸

Razvoj hrvatskoga filozofijskog nazivlja ocrtava u zadnjim desetljećima, posebice nakon Ladanova prijevoda temeljnih Aristotelovih djela, značajan napredak u smislu pravljenja koraka natrag iza vukovske jezične baštine, čijim su uvođenjem iz tzv. srpskohvatskog jezika, kako Vuku prigovara već njegov suvremenik Lukijan Mušicki, izbačene riječi za »umozritelne misli«, tj. apstraktne kategorije.⁹ Taj jezik, koji Vukovi protivnici označuju i kao

³ Isp. o tomu Hans-Georg Gadamer, »Vom Wort zum Begriff«, u: *Gadamer Lesebuch*, hrsg. von J. Grondin, Tübingen 1997., str. 100, 104 i posebice 110.

⁴ Gjuro Arnold, *Etika i poviest*, Zagreb 1879., str. 51.

⁵ Ibid.

⁶ Isp. o tomu Željko Pavić, »Jedan narod i jedan jezik. Starozavjetno i Humboldtovo shvaćanje jedinstva i različitosti jezika (Danilu Pejoviću za 70. rođendan)«, u: *Hrvatska misao* 13, Sarajevo 1999., str. 114–132.

⁷ Isp. o tomu Damir Barbarić, »Opadanje navlastito terminologijskih napora i ustaljenje hrvatskog filozofijskog nazivlja«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 1–2, Zagreb 1995., str. 302.

⁸ Isp. o tomu Ž. Pavić, »Jedan narod i jedan jezik...«, str. 123 i dalje.

⁹ Mušicki je »... govorio da je 'živi jezik naroda srpskog ... otpечат duha i karaktera njegova', a bio duboko uveren da taj narodni jezik nije pogodan ni dovoljan za književnost. Razlikujući, uostalom s pravom, 'vnešnje' i 'vnutrenje' bogatstvo jezika, smatrao je da se vnešnje, spoljašnje bogatstvo jezika sastoji u rečima koje označavaju vanjski svet, a vnutrenje, unutrašnje bogatstvo je u rečima za apstraktne pojmove, za u m o z r i t e l n e misli. Siromaštvo narodnog jezika u rečima za umozritelne misli osnovna je prepreka da pesnik izrazi složenije umozritelne i filozofske ideje. Kako da se taj nedostatak reši? Odakle da se uzmu reči za vnutrenje pojmove? Iz slavjanskoga jezika, koji je bogat tim rečima, kao i stvaranjem novih reči u duhu srpskog jezika, što je posao i zadatak književnika« (Meša Selimović, *Za i protiv Vuka*, Beograd 1987., str. 49). Vidimo da već Mušicki sugerira Vuku vraćanje izvornoj kyrillo-methodijevskoj jezičnoj baštini i s druge strane jasno mu ukazuje na to da jezik ne mogu »dekretirati« lingvisti i gramatičari, nego da je to zadaća »književnika« i »pjesnika«, tj. onih, u čijim djelima cjelokupna jezična baština jednoga naroda izlazi na vidjelo u svom svom bogatstvu i raznolikosti. Mušicki to na drugom mjestu jasno poručuje Vuku i svim »reformatorima« jezika:

»Грамматици! покор'те вечном благу

Рода лестну вашу худу!

Поета, витія могу вамъ законъ

Дават', ал' вы нѣма не!»

(Navedeno prema: M. Selimović, nav. dj., str. 47).

»govedarski«,¹⁰ bio je reakcija na najbolja postignuća kyrillo-methodijevske tradicije, zahvaljujući kojoj su Slaveni već zarana postali sudionikom u razvoju europske duhovnosti. »Ogromno bogatstvo riječi iz naroda koje je Vuk objavio u svojem rječniku potvrđuje činjenicu da taj jezik gotovo i ne bilježi činjenicu da je taj jezik najsiromašniji u apstraktnim riječima. Vukov rječnik gotovo i ne bilježi nazive ontologijskih kategorija jer ih u govoru puka (ne samo u našem jeziku) – naprosto nema.«¹¹ To stavljanje izvan važenja kyrillo-methodijevske tradicije vrlo je negativno utjecalo i na razvoj filozofijskog nazivlja. Stoga spomenuti korak natrag ima značenje ponovnog nadovezivanja na onu najbolju jezičnu tradiciju u Slavena koja bi povratno ponovno trebala stvoriti mogućnost za sustavno rješavanje i pitanja filozofijskoga nazivlja u Hrvata, ali polazeći od toga što je uvjetovano nužnošću mišljenja, a ne od dekretiranih zahvata od strane lingvista i jezikoslovaca.

Ovdje želimo govoriti o jednom takovom prinosu koji je u svom šestosveščanom filozofijskom sustavu dao Josip Stadler, čija je 80. obljetnica smrti (1918–1998) svečano obilježena u Sarajevu, Zagrebu i Dubrovniku.¹²

Različita su mišljenja o Stadlerovu prinosu ustaljivanju hrvatskoga filozofijskoga nazivlja. Dok Branko Bošnjak Stadlerov rad na izgradnji filozofijskoga nazivlja promatra kao »vrlo koristan, jer time dobijamo primjere kako se latinska terminologija prevodila

¹⁰ Tako Sava Tekelija u svojoj pjesmi »Pismo jednom učenom Srblijinu« iz 1821. godine usmjerenoj protiv Vuka i Lukijana Mušickog kaže:

»Glup Srbliju budi, govedarski govori, onda si Vukov Srbliju.
Ako si lepše što perom napisao,
Neg što je baka izrekla krezuba,
Srbski to nije...«

(Navedeno prema: M. Selimović, nav. dj., str. 31).

¹¹ Anto Knežević, *Filozofija i slavenski jezici*, Zagreb 1988., str. 26. Pored ranije spomenute kritike od strane Mušickog valja spomenuti da se u vrijeme Vukove jezične »reform« o njegovu pothvatu negativno očitovao i poznati češki jezikoslovac Dobrovski koji arbitrirajući u polemici između Vuka i Milovana Vidakovića kaže: »Meni se ne dopada da se Srbi spuste do seljačkog jezika. Mora biti i otmjenijeg jezika za uzvišenije predmete. Valjalo bi, idući srednjim putem, stvoriti stilus medius ('srednji slog'), koji bi se približavao i starom crkvenom i delimice i razgovornom jeziku« (navedeno prema: M. Selimović, nav. dj., str. 68).

¹² Od novijih radova o filozofiji Josipa Stadlera isp. npr. Marko Josipović, »Za Crkvu i domovinu. Stadlerovi pothvati na području filozofije«, u: *Crtajte granice – ne prećajte ljude. Zbornik radova u povodu imenovanja vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom*, priredili M. Josipović i M. Zovkić, *Studia vrhbosensia* 7, Sarajevo/Bol 1995., str. 864–880; isti, »Pojam i unutarnja počela bića. Tumačenja i opredjeljenja Josipa Stadlera«, u: *Verbi minister et omnis creati cultor. Zbornik u čast fra Vitomira Slugića*, Sarajevo 1998., str. 111–128; isti, »Na putu do istinite spoznaje. Logika Josipa Stadlera«, u: *Hrvatska misao* 13, Sarajevo 1999., str. 158–181; Ivan-Pal Szturlic, »Prinos dr. Josipa Stadlera hrvatskoj filozofiji«, u: *Obnovljeni život* 53, Zagreb 1998., str. 423–435; Ž. Pavić, »Ja sam koji sam'. Mogućnost mišljenja i spoznavanja egzistencije Boga u svjetlu Stadlerova 'Naravnog bogoslovlja'«, u: *Crtajte granice – ne prećajte ljude*, str. 881–939; »Organski stupnjevi razvoja duše u Stadlerovoj 'metafizičkoj antropologiji'«, u: *Filozofska istraživanja* 70, Zagreb 1998., str. 615–637; isti, »O svojstvima i porijeklu duše u Stadlerovoj psihologiji«, u: *Vrhbosensia* 2, Sarajevo 1998., str. 257–297. Od studija koje se bave naročito problemom filozofijskoga nazivlja kod Stadlera isp. Branko Bošnjak, *Sistematika filozofije*, Zagreb 1977., str. 80 i dalje; Tomislav Ladan, *Parva mediaevalia*, Zagreb 1983., str. 198; Marija Brida, »Naša filozofska terminologija na prijelomu stoljeća i Bazalin udio«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 27–28, Zagreb 1988., str. 159–163; Anto Knežević, *Filozofija i slavenski jezici*, str. 20, 34, 87, 167; Marko Josipović, »Pregled skolastičke filozofske tradicije u BiH«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 39–40, Zagreb 1994., str. 358 i dalje; isti, »Za Crkvu i domovinu«, str. 868 i dalje; Franjo Zenko, »Problem kriterija doprinosa hrvatskoj filozofskoj terminologiji«, u: *Filozofska istraživanja* 75, str. 685–693; Ivan-Pal Szturlic, »Tumačenje filozofskih pojmova kod Josipa Stadlera«, u: *Filozofska istraživanja* 75, str. 695–703.

kod nas i kako su pojedini primjeri bili tumačeni»,¹³ Marija Brida naglašuje »ljepotu i čistoću jezika« kod Stadlera i Bauera: »Gdje god je to moguće (bez nategnutosti), oni se služe hrvatskim izrazima (uz eventualna latinska objašnjenja u napomenama), a u glagolima latinskoga porijekla upotrebljavaju slavenske nastavke (analizovati, definovati itd.)«. ¹⁴ Brida također smatra da se Stadlerova terminologija, »u principu, podudara s Bauerovom. Razlika je u ova dva filozofska pisca u pitanju naziva 'filosofija' (u Bauera se nalazi 'z' u Stadlera 's')«. ¹⁵ To, dakako, važi za Stadlerova vlastita djela, ali treba ukazati na to da Stadler piše »filozofija« sa »z« prije Bauera, naime u svojem prijevodu i preradbi Tongiorgijeve *Logike*,¹⁶ što govori da je on kasnije vjerojatno imao svoje *filozofijske* razloge da »filozofiju« piše sa »s«. S ovim je, međutim, samo načet problem prosudbe Stadlerova prinosa razvoju filozofijskoga nazivlja. On svoju kritičnu točku dostiže u nekoliko tvrdnji Franje Zenka koje svakako zaslužuju kritičku pozornost. Ne ulazeći opravdanost njegova »modela«, »prema kojemu se obrađuje Stadlerov doprinos izgradnji hrvatske filozofijske terminologije«, ¹⁷ ovdje najprije valja ispraviti Zenkovu tvrdnju da nam je posao prosudbe Stadlerova prinosa razvoju filozofijskoga nazivlja »olakšao sam Stadler time što je, kako je pokazano, sastavio i objavio liste termina što ih je upotrebljavao. Stoga je autorima preostala samo usporedba s terminima kod drugih autora tog razdoblja«. ¹⁸

Stadler nam, *prvo*, nije »olakšao posao« zato što on u svim svojim spisima – i *to neovisno o sastavljenim listama termina* – u samome tekstu daje u zagradama još mnogo bogatiji popis tih termina. Tek čitanje samih spisa – kao što se vidi iz mogega »Dodatka« ovome tekstu – može omogućiti cjelovit uvid u sva Stadlerova prevoditeljska rješenja. Stoga nam ne preostaje »samo usporedba s terminima kod drugih autora iz tog razdoblja«, već temeljito čitanje Stadlerovih djela.

Drugo, Zenko prilikom svoje analize uopće ne spominje Stadlerov prijevod Tongiorgijeve *Logike*, gdje Stadler već 1871. daje i u tekstu i na kraju knjige temeljit popis glavnih filozofijskih nazivaka. Ovaj je faktum važan iz dva razloga: *vremenskog i filozofijskog*. Naime, previđajući spomenutu godinu objavljivanja Tongiorgijeve *Logike*¹⁹ Zenko na tragu Marije Bride tvrdi da je Stadler u svojoj izradbi terminologije »slijedio druge skolastičke autore koji su to isto uradili, npr. Antun Bauer u svom djelu *Opća*

¹³ B. Bošnjak, *Sistematika filozofije*, str. 80. Sličnu i još precizniju ocjenu iznosi i Zlatko Posavac: »Stadler se već ranije kraće javio hrvatskim jezikom, a slijedećih godina i opširnijim radovima. Kompletan filozofski opus hrvatskim jezikom, sistematska obrada glavnih područja filozofije, bit će štampan tek početkom 20. stoljeća: šest knjiga – jedino djelo u dosadašnjem razvoju filozofije u Hrvatskoj izrađeno do kraja kao cjelina. Dakako filozofija je tu teološki orijentirana, uglavnom udžbeničkog i skolastičkog karaktera, no još uvijek dragocjen izvor terminoloških inspiracija« (Z. Posavac, »Filozofija u hrvatskoj 19. stoljeća. Historiografski pregled«, u: *Praxis* 3, Zagreb 1967., str. 401. Ivan-Pal Sztrilich također smatra »da je dr. Josip Stadler učinio golem posao na području prevođenja i tumačenja pojmova aristotelsko-skolastičke filozofije« i da »uza sve to još ni danas nemamo jedinstvene filozofijske terminologije« (I.-P. Sztrilich, »Tumačenje filozofskih pojmova kod Josipa Stadlera«, str. 702.

¹⁴ M. Brida, »Naša filozofijska terminologija na prijelomu stoljeća i Bazalin udio«, str. 162.

¹⁵ Ibid., str. 161.

¹⁶ Isp. *Logika*. Iz latinskog jezika preveo, a stranom i preradio jedan savjetnik Nadbiskupije zagrebačke, Zagreb 1871.

¹⁷ F. Zenko, »Problem kriterija doprinosa hrvatskoj filozofskoj terminologiji«, str. 687.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ O Stadlerovu prevoditeljskom autorstvu Tongiorgijeve *Logike* isp. npr. Srećko Kovač, »Hrvatski školski priručnici iz logike u drugoj polovici 19. st. do pojave Arnoldove 'Logike'«, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 33–34, Zagreb 1991., str. 101–103; M. Josipović, »Pregled skolastičke filozofske tradicije u BiH«, str. 357.

metafizika ili ontologija (1894), koje je, kako je vidljivo, objavljeno desetak godina prije no što je Stadler počeo objavljivati spomenuti niz filozofskih knjiga.²⁰ Iz toga Zenko u drugom koraku izvodi odlučujući zaključak da se »jedva može očekivati pozitivna ocjena Stadlerova doprinosa bitnom unapređenju hrvatske filozofijske terminologije«.²¹

Zenkov previd Stadlerova prijevoda Tongiorgijeve *Logike* upravo je razlog ovakvom krivom vremenskom lociranju Stadlerova početka rada na filozofijskom nazivlju i s druge njemu samome ukazuje na nužnost da svoj »model« prosudbe, naime zahtjev da se u drugom koraku »ustvrđuje eventualni utjecaj starijeg autora na nekog kasnijeg«,²² sada primijeni na Bauera, ne više na Stadlera. Premda u svojem radu navodi mišljenje Marka Josipovića da je »Stadlerov pothvat oblikovanja hrvatskoga filozofijskog pojmovlja, *započet 1871.* (kurziv Ž. P.), bio vrlo uspješan pa mu već zbog toga pripada značajno mjesto u povijesti filozofije u Hrvata«,²³ Zenko se uopće ne osvrće na Josipovićevo upozorenje u bilješci, s kojom upravo svršava spomenuta rečenica, da je »šteta [...] što se nitko od navedenih autora (Bošnjak, Ladan, Knežević – Ž. P.) i ne dotiče *Logike* iz 1871., a tim je priručnikom Stadler kao tvorac hrvatske filozofijske terminologije, barem vremenski, stao ispred F. Markovića, Đ. Arnolda, A. Bauera, A. Bazale; pretekao je čak i P. Jokovića, prevoditelja logike za srednje škole, o kojemu piše, a da Stadlera i ne spominje: V. Filipović, *Uz tematiku hrvatske filozofijske baštine*, u: PIHFB 3 (1977) 267–268«.²⁴ Od svega toga Zenko uočuje jedino to da »Josipović kritički apostrofira« spomenuti članak Vladimira Filipovića.²⁵

Treća problematična tvrdnja odnosi se na Stadlerovo »instrumentalističko« i »konvencionalističko« razumijevanje odnosa jezika i mišljenja, što po njemu samo još jednom svjedoči o tomu u kojoj je mjeri »racionalistički duh skolastike – pa i neoskolastike – bio odsječen od velike tradicije duhovnoteološkog, pneumatološkog poimanja odnosa riječi i intelekta«.²⁶ Pretpostavka takove prosudbe svakako je opredijeljenost za jedan drugačiji, već kod Nikole Kuzanskoga koncipirani »model« razumijevanja jezika, od kojeg je onaj Stadlerov – kako kaže Zenko – »eonima« udaljen i s druge nemogućnost da se autoru udovolji u onom što je kod njega samog intendirano, s onu stranu svakog svođenja na vlastitu, prethodno zadanu shemu tumačenja.

No ove Zenkove ocjene zaslužuju pozornost u smislu njihove poticajnosti za ozbiljnije bavljenje problemom Stadlerova filozofijskoga nazivlja i njegova razumijevanja jezika, ali sada bez prethodnog iznošenja vlastita »modela« i pokušaja svođenja onog tuđeg na Svoje.

Polazeći od toga kazati da je Stadlerov prinos razvoju hrvatskog filozofijskog nazivlja bio velik ili gotovo neznatan, po sebi ne znači ništa i jedino čini nepotrebnim istraživanje toga, u čemu se doista sastoji veličina tog prinosu. Kako bi se to pokazalo, ovdje ću najprije osvijetliti Stadlerovo razumijevanje jezika. U drugom koraku – polazeći od tog razumijevanja – trebaju doći u oslov neka konkretna rješenja filozofijskoga nazivlja u Stadlerovim djelima, posebice u njegovu prijevodu Tongiorgijeve *Logike*. Tek tada bi – treće – mogao izaći na vidjelo i Stadlerov zbiljski prinos razvoju hrvatskoga filozofijskog nazivlja uopće.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid., str. 691.

²² Ibid., str. 686.

²³ M. Josipović, »Pregled skolastičke filozofske tradicije u BiH«, str. 358.

²⁴ Ibid. bilješka 50.

²⁵ Isp. F. Zenko, »Problem kriterija doprinosa hrvatskoj filozofskoj terminologiji«, str. 689, bilješka 10.

²⁶ Ibid., str. 691.

2. Božanska i ljudska riječ

Svoje razumijevanje jezika, znamenovanja i imenovanja Stadler iznosi u svojoj *Dijalektici* (1904) i *Psihologiji* (1910). U *Dijalektici* riječi i pojmovi dolaze u oslov nakon Stadlerova govora o idejama, u *Psihologiji* nakon njegova razmatranja o osjetilima i razumskoj spoznaji. Već to upućuje na klasičnu shemu shvaćanja jezika koja seže od Aristotela preko Tome pa sve do Hegela: *jezik se pojavljuje kao prvo neposredno opstojanje misli, odnosno ideja*. I još više:

»Govorom se očituje misao, želja i što je u nama; djelovanje našega uma postaje po govoru vidljivo. Misao je nutarnja riječ, koju duh sam sebi govori, a ta nutarnja riječ utjelovljuje se u riječi vanjskoj. Za to je u vanjskoj riječi misao reć bi njezina duša. Riječ dakle vanjska nužno pretpostavlja misao. Samo ono biće može govoriti, koje misli.«²⁷

Stadler ovdje najprije ukazuje na *prvenstvo misli pred jezikom*: *govoriti može samo onaj tko misli*, budući da izvanjski govor pretpostavlja misao kao »nutarnju riječ«. Nutarnja riječ (*verbum mentis*) jesu po Stadleru »pojmovi« koji, kao »proizvedeni umom u umu i ostaju«,²⁸ ali samo dotle dok se um »zabavlja« s njima, tj. um koji svoju pozornost (*intentio*) stalno usmjeruje na nove misli nije u stanju istodobno misliti i stare i nove misli, držati ih u stalnom prisuću. Zbog te manjkavosti uma »od potrebe je imati nešto u pameti, što zauzima mjesto predmetâ, koje poznajemo. Ono nešto, čim nam se predstavljeni predmeti i prošli u istini dozivaju, zove se *znamenje* (signum)«.²⁹ *Znamenje* ili znak ima dakle dvostruku funkciju: ono, *prvo*, »zastupa« predmet i time omogućava mišljenju da se po nahođenju »zabavlja« svojim pojmovima, tj. da sami pojmovi ne izgube svoju »objektivnost«; *drugo*, tek *znamenje* omogućava priopćivost pojma, budući da »mi svojih pojmova drugima ne možemo drugačije ni saopćiti, nego samo pomoću kojekakvih znamenja«,³⁰ jer pojmovi kao nešto opće nikad ne mogu biti izraženi od strane individue, tj. *znamen je nužni uvjet egzistencije pojma*, odnosno njegove individualne razumljivosti i priopćivosti. Imajući u vidu te dvije funkcije »znamenâ« može se kazati da on ne samo da osigurava spekulativnu danost predmeta u svijesti, već jednako tako, obratno, egzistencijalnu danost pojma u individualnom govoru, njegovu *izrecivost*. Bez znamenâ pojam ostaje puka neizreciva mišljenost. *Razvoj pojma nezamisliv je bez događanja znamenovanja i saopćavanja* (govora). Od svih tih znamenja ipak je po •Stadleru »najvažnije i najobičnije znamenje [...] riječ«³¹ – i to ne samo zbog toga što se ona može »izustiti ili napisati«, tj. osigurati zorno-prostornu i vremensku danost pojma nego i zato što u njoj samo mišljenje postaje *dijaloškim*. Stadler poput suvremenih strukturalnih lingvista i Heideggera naglašuje posebice značenje *logosa* kao govora: za njega »ni je dakle riječ jedini način, kako se misli očituju. No ipak najsavršenije može se izraziti usmeno što god se hoće, jer je to najlagji, a i najshodniji način, kako da se očituje što mislimo, hoćemo i ćutimok.«³² To odlikovanje »parole« pred »language« kao i Stadlerovo razumijevanje uloge znamenâ za ozbiljenje pojma i sebeizricanje mišljenja ne uvjeruje nas da on jezik poima

²⁷ Josip Stadler, *Filosofija*, sv. V: »Psihologija« (= Psih.), Sarajevo 1910., str. 197. Isp. također isti, *Filosofija*, sv. I: »Logika«, dio prvi: *Dijalektika* (= D), Sarajevo 1904., str. 45.

²⁸ D, str. 43.

²⁹ D, str. 44.

³⁰ D, str. 44.

³¹ D, str. 44.

³² Psih., str. 197.

»instrumentalistički« i »konvencionalistički«, kao što to tvrdi Franjo Zenko, nego bi se prije moglo kazati da je on na ovoj razini svjestan uvjetovanosti daljnjeg razvoja mišljenja i pojma jezikom.

Problematičnim dakako ostaje pitanje odnosa »unutarnje riječi« ili pojma prema jeziku, a ne toliko odnos riječi i stvari, budući da su i riječ i stvar postignuća transcendentalne konstitucije u smislu Tome Akvinskog. Stadlerovo shvaćanje misli kao »unutarnje riječi« potječe naime od Tomina nauka o »verbum internis« koju iznosi u *Summa contra Gentiles* i u svojim *Quaestiones disputate de veritate*. Toma naime kaže da »jednim činom spoznajemo stvar, a drugim, različitim od prvoga, sâmu misao, što je djelo uma kad razmišlja o svojoj radnji«. ³³ Ta razlika između osjetilne spoznaje bivstvjućeg i mišljenja toga što je tako mišljeno (mišljenje mišljenja) upravo implicira da se spoznaja bića i njihovo izricanje odvija po principu »domišljene sličnosti« sa spoznatom ili izgovorenom stvari. Ta sličnost ukazuje naime na to da »misao nije istovjetna ni sa samom stvari koju shvaćamo ni sa samom biti našega uma«, budući da osjetilno zadobivena slika (*phantasma*) nekog izvanjskog predmeta nije ni sama zamijećena stvar niti je to što čini bitnu odredbu uma. Um obrađuje tu sliku, ali nije identičan s njom. On je, kako kaže Toma, identičan sa sobom samo kada spoznaje samoga sebe. ³⁴ Um kao nositelj spoznaje spoznaje tako samoga sebe, misao (*intentio intellecta*) i riječ (*verbum*) kao izvanjski izraz te misli. Dok riječ Bog nije rastavljena od Boga, ona – kako kaže Toma – nije drugi Bog, budući da bismo tada imali dva boga, riječ kamen nije istovjetna niti s kamenom niti s nositeljem spoznaje kamena. Riječ kamen upućuje samo na to da je nešto spoznato kao kamen, da misao o kamenu sadrži to što se u riječi izražuje kao kamen. Ali riječ koja je začeta u nutрини, tj. misao koju je um u sebi odredio kao takvu i takvu, kao izvanjska riječ biva sukladna samo toj misli, dakle ne mišljenom bivstvjućem i mislećem umu. Tako se ne uspostavlja *adaequatio rei et intellectus*, već adekvacija pojma (misli) i riječi. *Zbiljnost uma nije dakle istovjetna s činom spoznaje*. Ako je sada zbiljnost čovjeka u njegovoj umnoj određenosti, tj. u sposobnosti nadosjetilnoga samospoznavanja, a ne u njegovu osjetilno-tjelesnom ustrojstvu, što proistječe iz Tomina nauka o odnosu duše i tijela, onda ni »riječ koja je začeta u nutрини nije istovjetna sa zbiljnošću čovjeka, kao da bi bila obdarena prirodnim bitkom čovjeka. Tako je riječ čovjek-samo-ukoliko-je-spoznat u smislu stanovite sličnosti sa zbiljskim čovjekom koju je um dokučio«. ³⁵ Tu se sada uspostavlja razlika između Božje i ljudske riječi: »U početku bijaše riječ« Ivanove blagovijesti upućuje na Jedinstvo Boga u njegovoj biti, bitku i riječi, dok bi izričaj »čovjek je riječ« označavala samo čovjekovu spoznatost, tj. podudaranje misli o čovjeku i riječi koja stoji za tu misao. Izričaj »čovjek je riječ« stoga ne implicira njegovo *nesamostalno postojanje u prirodi*, nego samo u spoznaji, tj. u misli. Potpunu adekvaciju ili istovjetnost imaju samo Bog i Riječ Božja. Stvar se još više usložnjava s uvidom da se ljudsko spoznavanje događa na razini pojedinačnoga čovjeka, tj. konkretni čovjek kao upojedinjenje općeljudske zbiljnosti i njezine biti može u svojoj pojedinačnosti predstavljati cjelinu toga. Tako i riječ o izvanjskom predmetu ili o čovjeku može biti samo individualni izraz čovjekove umne spoznaje. Ona zbog individualnosti i osjetilne uvjetovanosti ljudske spoznaje ne može prekoračiti spomenutu razinu sličnosti. Toma sada ovdje uspostavlja shemu spoznavanja i izricanja: kao što svaka spoznaja ima izvorište spoznaje, nositelja spoznaje i misao ili

³³ Toma Akvinski, *Izabrano djelo* (=ID), izabrao i priredio: Tomo Vereš, Zagreb 1981., str. 142.

³⁴ Isp. ID, str. 143.

³⁵ ID, str. 144.

»sliku« spoznatog kao »izgled« ili zamišljaj izgleda spoznatog, tako se i kod govornika, kako kaže Hans Arens, »može naći trostruka riječ: naime to što se putem razina iznutra prihvaća (per intellectum concipitur) i za čiju se oznaku izriče izvanjska riječ; potom prasluka izvanjske riječi koja se bezglasno izgovara; i izvanjski izražena riječ, a to znači unutarnja riječ koja se naziva glasovna riječ (verbum vocis); i kao što kod umjetnika tek prethodi namjera cilja i zatim izmišljanje forme djela i naposljetku se djelo dovodi u postojanje, tako je riječ srca u govorniku ranija od riječi koju slika glasovne riječi ima u sebi i zadnja je glasovna riječ«. ³⁶ »Riječ srca«, unutarnja slika riječi i izvanjska riječ čine dakle ovu trostruku shemu ili »trojstvo riječi«. Izvanjska riječ u svom osjetilnom opstojanju jest samo tvari i otuda nesavršeni izraz misli. Zbog toga Stadler kaže da je misao »reč bi njezina duša«, tj. nepropadljivi intencionalni sadržaj. Zbog toga riječ čovjek nije identična s čovjekom, kao što je to slučaj s Bogom i Riječi Božjom, već samo dovodi u izvanjsko opstojanje »unutarnju sliku« čovjeka. Zbog toga što misao nije istovjetna sa spoznatim, nego mu samo nalikuje, i što s druge strane ona biva izručena u izvanjsko i osjetilno opstojanje, odnosno u svojoj drugobitak (Hegel), Stadler upozoruje na mogućnost mnogostrukog izricanja mišljenog:

»Što u nama biva, može se i drugačije izraziti; ni je dakle riječ jedini način, kako se misli očituju.« ³⁷

Stadler ovdje npr. misli na govor tijela (Gebaerden-Sprache), kretnje (gestikulacija), mimiku itd. ³⁸ kao nesavršenije oblike ljudskoga izražavanja i upozoruje da je »usmena riječ« ipak najsavršenije sredstvo izražavanja naših misli, htijenja i čuvstava. On razlikuje »slikovno« i »slovno pismo« sukladno skolastičkome nazoru da osjetilno u spoznaji prethodi intelektualnom, a tako i razvoj jezika polazi najprije od slika kao najjednostavnijih osjetilnih danosti u svijesti i teče u pravcu njihova ukidanja u pismu, tj. u pravcu ukidanja njihova prostorno-zornoga karaktera. ³⁹

»S vremenom nastala je potreba, izmisliti druga znamenja naročito za pojmove, koji izražavaju nešto nadosjetilno. Ta potreba dovela je do slovnoga pisma.« ⁴⁰

Slovno pismo kao savršenije nastalo je dakle iz potrebe ljudskoga duha za apstraktnim kategorijama u kojima je udio osjetilnoga gotovo u potpunosti isključen, tj. on se očituje samo u ponovnom rakursu na zbiljsko.

Mišljenja i govorenje kao temeljno i najsavršenije znamenovanja misli, kao što smo vidjeli kod Tome i Stadlera, stoje u naravnom odnosu, u kojem »zakoni govorenja odgovaraju zakonima mišljenja«, ali to važi samo općenito, budući da čovjek može misliti bez riječi i misao može s druge strane biti izražena i nekom drugom riječju.

»Izmegju misli i govora kod čovjeka opstoji uopće neki naravni odnošaj, u smislu naime, da je govor naravni izričaj, naravno znamenje misli. Taj međusobni naravni odnošaj

³⁶ H. Arens, *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Freiburg/München² 1969., str. 41.

³⁷ Psih., str. 197.

³⁸ Isp. o tomu Psih., str. 198; D, str. 44.

³⁹ »Slikovno je pismo starije od slovnoga, i to se temelji na samoj čovječjoj naravi; jer kano što osjetna spoznaja prethodi intelektualnoj, isto tako prethodni slikovno pismo slovnomu. Čovjek počeo je prema svojoj naravi predmete najprije onako u slikama predočivati, kako su mu oni u duši u slikama i pritomni, prije nego li je mjesto njih posređujuća slova stavio.« (Psih., str. 198) Daljnja redukcija zorno-prostornog (slikovnog) jezika razvija se u pravcu govora kao čistog *vremenskog*, spekulativnog, tj. bespredmetnog događanja mišljenja.

⁴⁰ Ibid., str. 198.

jest razlog, za što uopće zakoni govorenja odgovaraju zakonima mišljenja. No što valja uopće, ne valja napose. Što se naime pojedine koje riječi tiče, kojom se stanovita misao izražava, ne postoji megju i odgovarajućom mišlju naravan odnošaj u tom smislu, kano da je upravo ta riječ naravan izričaj, naravno zamenjuje one misli; jer se jedna te ista misao može raznim riječima izraziti, kano što se u istinu u raznim jezicima i razno izražava. Odnosaj dakle u tom slučaju ni je naravan, nego ovisi o samovolji ljudi i običaja.«⁴¹

Skolastičko-neoskolastička misao o jeziku kao samovoljnoj i proizvoljnoj tvorevini inteligencije dobiva svoje najradikalnije zaostravanje kod Hegela, za kojeg znak predstavlja način samootuđivanja duha u drugobitku te slučajno i samovoljno stvorene izvanjske osjetilne tvorevine. U tom drugobitku i samootuđenju kroz znak značenje ili misao nikad ne dolazi do potpune evidencije i zbog toga jedna misao može biti izražena s više riječi. Drugi faktum, na koji ovdje ukazuje Stadler, tiče se različitosti jezika i različitosti jezičnih navada i svjetonazora. Različitost jezika katolička filozofija smatra kao Božju kaznu zbog čovjekova pokušaja sebeizjednačavanja s Bogom putem gradnje kule babilonske, kojom je on htio otvoriti »vrata bogova«, izjednačiti se s njima i s druge strane sagraditi sebi ime koje će mu omogućiti da se ne rasprši po zemlji, tj. da se ne izgubi među drugim narodima i da se po tom imenu razlikuje od svih drugih naroda. Kazna koja je uslijedila bilo je, kao što znamo, brkanje jezika i upravo naspršivanje naroda po čitavoj zemlji, ali tako da više nisu razumjeli jedan drugoga. To diferenciranje jezika i narodâ, koje je bilo uzrokovano gradnjom kule babilonske, govori prema starozavjetnom izvješću o tomu da je različitost jezika izravno korelativna nastanku različitosti narodâ. Više ne postoji jedan narod i jedan jezik, a time ni mogućnost univerzalnoga *jednojezičnog* sporazumijevanja. Samovolja gradnje kule babilonske ponavlja se u samovolji stvaranja svakoga pojedinačnog jezika i jezične navade svakoga naroda ponaosob, ali tako da ona vodi samo daljnjem razumijevanju. Dok je u vrijeme, kada je Adam poučen od Boga dao imena svim životinjama, jedno ime stajalo u potpunoj adekvaciji s imenovanim, životinja jest to što jest njezino ime, s gradnjom kule babilonske izricanje značenja ili misli biva sada izručeno potpunoj samovolji i jezičnoj navadi pojedinačnih narodâ.⁴²

No, pored ove negativne strane jezične samovolje Stadler naglašuje i korisnu stranu jezika u tijeku sebeizražavanja mišljenja:

»Ako govor i pretpostavlja um, govor je ipak umu od prevelike koristi; jer time, što mi svoje misli većemo na stanovite riječi i izreke, bivaju one puno izrazitije i jasnije. Dok se misao rječju ne zaodjene, izgleda ona neopredijeljena, te nema kano oblića. Misao dakle i govor u izmjeničnom su odnosaju. Govor ovisi o misli, a on opet misao podupire i pomaže.«⁴³

Za razliku npr. od *jednog* Wilhelma von Humboldta, koji tvrdi ne samo izravnu međuovisnost mišljenja i govora, već jednako tako upućuje na spoznajnu funkciju jezika u smislu njegove mogućnosti da nam otkrije do sada nespoznate istine, Stadler i prije njega Toma smatraju da unutarnja riječ prethodi izvanjskoj i da je neovisna od nje, te da se »izmjenični« odnos mišljenja i govora sastoji u tome što mišljenje putem jezičnog izraza može misliti svoju misao i u zbiljskom opstojanju jezičnoga izraza, u kojem ona dobiva »obliće« i jedno više, *vremensko* opstojanje, budući da govorenje predstavlja čisto

⁴¹ Ibid. str. 199–200.

⁴² Isp. o tomu također Ž. Pavić, »Jedan narod i jedan jezik...«, posebice str. 119 i dalje, gdje se tematizira kur'ansko i Hobbesovo razumijevanje božanskoga dara jezika i imenovanja.

⁴³ Ibid., str. 200.

vremensko događanje i nije više uvjetovano onim prostornim i prostorno zamijećenim. Um se stoga, kaže Stadler, »ne može potpuno razviti bez govora. Samo onaj, koji zna govoriti, može dospjeti do onoga potpunoga razvitka svoje intelektualne moći, po kom biva sposoban, da dosegne nešto više i uzvišenije na polju znanosti«. ⁴⁴ Bez mogućnost govorenja misao ne može stupiti u posredujući odnos sa zbiljom i s drugim čovjekom. Razumijevanje jezika i mogućnost govorenja otuda ne podrazumijevaju riječ samo kao »ruho« misli ili kao način pukog prenošenja spoznaja već i kao sredstvo spoznavanja novih istina koje nam u razgovoru posreduju drugi i sam jezik kao dobro, u kojem su pohranjena ranije stečena znanja jednoga naroda i njegova duha. Premda čovjek može misliti i bez jezika, tj. spoznavanje i mišljenje predstavljaju za Tomu i Stadlera *monološki proces*, ⁴⁵ čovjekov um ne može potpuno razviti sve svoje moći bez razgovora s drugim ljudima, tj. čovjek je »u svrhu toga intelektualnoga razvitka svoje intelektualne moći od naravi već na to upućen, da ima oko sebe drugih ljudi, koji mu mogu govoriti i na njega utjecati«. ⁴⁶ Ta upućenost na razgovor i na jezično posredovanje znanja čini i sam um sada ovisnim o njegovu jezičnom razvoju i, kako kaže Stadler, *podučavanju*.

Jezično usavršavanje mišljenja ne čini pak um ovisnim o jeziku u toj mjeri da on ne bi mogao umovati i bez jezika, nego Stadler kaže »da i takvi ljudi moraju i mogu umom djelovati, misliti i umovati, premda ne znadu govoriti«. ⁴⁷ Ako bi um naime bio u svom razvoju u toj mjeri ovisan o jeziku da ne bi mogao djelovati bez njega, onda bi on sam bio izručen toj proizvoljnosti, slučajnosti i prolaznosti osjetilno zamjetljivoga jezičnog izraza i jednako tako propadljiv s njim, što se izravno protivi skolastičko-neoskolastičkom nauku o besmrtnosti duše. Um i njegova misao, koja je kao značenje »duša« riječi, ostaju postojati i nakon izricanja slučajno odabrane riječi. Odbacujući tradicionalizam, koji mnije da se do spoznaje dolazi jedino putem jezika i tradicije, Stadler izričito naglašuje da »čovjek može misliti i bez jezika i poduke«, ⁴⁸ tj. da su oni samo sredstvo lakšeg i savršenijeg razvijanja umnih moći, ali jezik nije po njemu u stanju da iz sebe proizvede nove istine i pojmove, kao što to npr. tvrdi Humboldt, budući da su riječi »samovoljna znamenovanja pojmova« i da u umu jedino stvaraju »sjetilnu predstavu« koja ne može stojati ni u kakvoj naravnoj svezi s pojmom koji po Stadleru nije ništa drugo do »riječ uma« (*verbum mentis*), tj. »ideja, u koliko je um u sebi ragja« ⁴⁹ koja u sebi ne može sadržavati ništa osjetilnoga. Pojam je dakle nadređen riječi jednako kao što je duša nadređena svom tjelesnom izrazu.

Riječ je dakle *znamenje pojma*: ona ga dovodi do osjetilno zamjetljivoga prikaza, u kojem se on – upravo zbog tog osjetilnoga jezičnog izraza ⁵⁰ – prikazuje samo nesavršeno i

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Govor o izmjeničnom odnosu mišljenja i jezika i značenju jezika za usavršavanje čovjekove intelektualne sposobnosti ne dopušta po Stadleru zaključak »da čovjek ne može ni misliti, ni kakvih pojmova imati bez riječi, govora i poduke. To tvrditi, značilo bi pomiješati govorenje i mišljenje, što ne smije nikako biti. Ta sami znademo, kako se mnogo puta dogagja, da imamo na pameti kakovu misao, a ne dolazi nam nikako u pameti riječ, kojom da ju izrazimo; pače imamo kadkad pojmova, za koje nemamo nikakvih riječi, te samo smo si često svijesni nutarnjega stanja naše duše, a nemamo riječi, kojima da to izrazimo, kako se to opaža kod bolesnika, koji hoće da opišu svoju bolest, a ne znadu je izreći.« (Ibid., str. 202)

⁴⁶ Ibid., str. 201.

⁴⁷ Ibid., str. 202.

⁴⁸ Ibid., str. 203.

⁴⁹ D, str. 15.

⁵⁰ Pritom treba imati u vidu da »osjetilnost jezičnog izraza« ima »božansku narav« (Hegel), tj. da ono prostorno-zorno dano prevede u čisto vremensko događanje mišljenja i da s druge strane samo to mišljenje ponovno učini zornim, da ga baci u prostorni bitak i time ponovno učini »predmetom« za svijest.

pritom nikada ne dolazi do potpunog prisuća u tom izrazu. Tu ujedno leži i granica jezičnoga izraza nasuprot pojmu: dok pojam ostaje u umu kao nadosjetilni, idealni sadržaj mišljenja, njegovo jezično posredovanje dovodi ga u zbiljsko postojanje, u kojem on fungira kao pojedinačna riječ i time gubi karakter svoje općenitosti. Razumijevanje riječi nije ukorijenjeno u samome jeziku, nego u činu umnoga znamenovanja. Tijek razumijevanja jezičnoga izraza odvija se samo zahvaljujući tomu da riječ nešto znači: ona upućuje na nešto što ona sama nije i što prekoračuje njezinu individualnost. Za razumijevanje je stoga potrebno ponovno nadosjetilno umovanje qua stvaranje pojmova. Taj tijek čistoga eidetskog razumijevanja čini jezik samo polazištem, budući da se slijedi samo značenje. Ili rečeno s Hegelom: »Samo duhovno razumije duhovno« i to osjetilno, jezični izraz, čini nemogućim to razumijevanje ukoliko se značenje vezuje za njega. Tek kao oslobođeno od te vezanosti za osjetilni izraz pojam kao značenje dobiva u umu svoju pravu zbiljnost. On je stoga u jeziku prisutan samo po mogućnosti, ali ne i po svojoj pravo zbiljnosti. To izrijeком kaže i Stadler:

»Značenje pako riječi poznajem samo tako, što znam, da ona riječ naznačuje upravo ovaj pojam, a ne koji drugi. Ako je tomu tako, onda se već pretpostavlja, da ja već prije taj pojam imam u pameti, jer samo pod tim uvjetom mogu svezu izmegju znamenja i znamenovane stvari spoznati. Riječ dakle ne samo ne proizvodi u meni odgovarajućega pojma, nego pače da se ova sama shvati, od potrebe je pretpostaviti, da sam ja taj pojam već prije imao. To valja uopće, bili pojmovi ma kakve sadržine.«⁵¹ Čisto pojmovno mišljenje jest uvjet mogućnosti razumijevanja znamenja i njegove povezanosti sa znamenovanim. Funkcija riječi kao znamenja skončava na razini tog upućivanja na znamenovano. Čin razumijevanja ili, bolje rečeno, poimanja značenja nije dakle jezični proces, on se događa u umu i za svoju pretpostavku ima predjezično, na temelju spoznavanja zadobivene pojmove koji ostaju u umu i koji omogućuju da se iz individualnog izraza ponovno zadobije opći pojam. Tijek spoznaje i poimanja jesu stoga bitno izvanjezična događanja: »Pojam je dakle prvo, a onda istom slijedi riječ«.⁵² *Logos* kao um dobiva ovdje prvenstvo pred jezikom kao sustavom riječi i govora, što je znakovito za cjelokupnu skolastičko-neoskolastičku tradiciju, za koju *mjesto istine nije jezik, već sud – i otuda onda prvenstvo logičkog pred jezičnim*. Jezik je samo nesavršeno i proizvoljno sredstvo prikazivanja te istine.

Takvo logičko razumijevanje odnosa mišljenja i jezika ima za pretpostavku shvaćanje istine kao vječite, nepromjenjive, nadosjetilne i nadpovijesne. Jezik pak izriče istinu samo nesavršeno, osjetilno i ovisno o jezičnoj navadi danoga povijesnog trenutka. Time se neoskolastičkoj filozofiji jezika s jedne strane postavlja zadaća utemeljenja jedne *čiste logičke gramatike idealnih značenja*, gramatike koja se nastoji utemeljiti od Akvinskog pa sve do Husserla i koja uzima u obzir transcendentalne uvjete spoznaje. Štoviše, Hans Arens nalazi u Tominu nauku o trostrukoј riječi odgovore na pitanja koja Wittgenstein postavlja u svojim *Philosophische Untersuchungen*. Čini mi se da se to poglavito odnosi na Wittgensteinovo pitanje:

»Ako bi se sada pitalo: 'Imaš li misli prije negoli imaš izraz? – što bi se moralo odgovoriti? A što [bi se moralo odgovoriti] na pitanje: 'U čemu je opstojala misao kakva je postojala prije izraza?'«⁵³

⁵¹ Psih., str. 205–206.

⁵² Ibid., str. 206.

⁵³ L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, 1953., 553. Kod Arensa na str. 511.

Na ovo bi se Wittgensteinovo pitanje moglo u Stadlerovu slučaju odgovoriti putem analize njegova shvaćanja riječi, premda je već ranije naznačeno da Stadler na tragu svojih predšasnika tvrdi da se misao ima prije »izraza« i da se sastojala u »mišljenju«. Ali, dok se mišljenje »zabavlja« pojmom kao općim, dotle je riječ nužni uvjet spoznaje (pojedinačnog) i utoliko predstavlja ono, bez čega bi pojmovi bili prazni u Kantovu smislu. I s druge strane: dok pojmljeni predmet i pojam stoje po skolastici u odnosu potpune adekvacije, znamenje i stvar stoje u odnosu dijalektičkom raskrivajućeg i sebeskrivajućeg. Svrha znamenja, Stadler ovdje navodi primjer, nije ta »da tko [kada izgovorim riječ gorostas – Ž. P.] čuje samo glas te riječi gorostas, nego da shvati kakvu ljudesinu. Odatle se vidi, da nas svako znamenje do toga dovodi, da spoznamo koju stvar, što nam se sama po sebi ne otkriva«. ⁵⁴ Znamenje dakle ima raskrivajuću funkciju onog po sebi skrivenog, ono do vidljivosti (razumljivosti) dovodi ono po sebi nevidljivo. Bez te spoznajne funkcije znamenja pojam bi bio ne samo prazan, nego sada i slijep. U tomu sada leži njegova ranije tvrđena dvostruka ovisnost o znamenju:

»Spoznajemo dakle dvoje: samo znamenje i posredovanjem njegovim još nešto drugo. Stoga znamenje nije ništa drugo, nego *sve ono, što samo sebe umu predstavlja, te uzrokuje, da se osim njega još nešto drugo spozna*. Ona sila, kojom nas znamenje do spoznaje druge stvari dovodi, zove se *sila značenja* (vis significativa).« ⁵⁵

Znamenje dakle povrh svoje danosti omogućuje spoznaju nečeg drugog, što ono samo nije. Tek na ovoj točki smjelo bi se govoriti o Stadlerovu shvaćanju *ἐννεργεια*-funkcije jezika u Humboldtovu smislu, budući da on »silu značenja« i »silu spoznaje« ne pripisuje ovdje niti mišljenju niti pojmu, već jeziku. Ta mogućnost znamenja da omogućući da se osim njega spozna još nešto drugo stoji na ovom mjesto gotovo na istoj ravni s Humboldtovim izričajem »da jezici nisu zapravo sredstvo da se prikaže već spoznata istina, već mnogo više da se otkrije ona ranije nespoznata«. ⁵⁶ Ovim svojim razumijevanjem Stadler dakle nije »eonima« udaljen od humanističkog i do danas uvijek još aktualnog razumijevanja jezika, nego da je i sam, rukovodeći se svojom nepreuzetnošću i svojim učiteljima, spoznao ovu bitnu *spoznajnu funkciju jezika*. To svoje razumijevanje »sile značenja« Stadler pojašnjuje na sljedeći način:

»Cijela ta sila sastoji se u nekom nam poznatom savezu, koji megju znamenjem i znamenovanom stvari opstoji; a pomoću toga saveza spaja se ideja znamenja s idejom znamenovane stvari. Taj se pak savez osniva ili na naravi ili na ustanovi ljudi; zato se znamenje i dijeli na *naravno* (signum naturale) i *samovoljno* (signum arbitrium).« ⁵⁷

Ovdje također uočujemo dvoje: prvo, za savez znamenja i znamenovanog »mjerilo« nisu niti mišljenje niti pojam, već njihova »narav« u ontologijskom smislu, tj. kada se radi o naravnom znamenju. Tek narav »spaja« ono mišljeno, dakle ideju znamenja i ideju stvari i time ih izmiče »samovolji« koja se osniva »na ustanovi ljudi«. »Idejna« srašćenost znamenja i znamenovanog putem naravi svjedoči dakle da jezik ipak nije produkt puke samovolje mišljenja, jer onda bi mišljenje u tom slučaju samo sebe osudilo na potpuno kontingenciju jezičnoga izraza.

⁵⁴ D, str. 44.

⁵⁵ D, str. 44–45.

⁵⁶ W. von Humboldt, *Werke in fünf Bänden*, Bd. III: »Schriften zur Sprachphilosophie«, hrsg. von Andreas Fltner und Klaus Giel, Darmstadt 1994., str. 19–20.

⁵⁷ D, str. 45.

Ako bismo sada sa Stadlerom pokušali odgovoriti na gorespomenuto Wittgensteinovo pitanje, onda bi se moglo kazati da je *misao prije izraza opstojala u ideji stvari, ne u savezu sa stvari*. Tek su znamenje (izraz) kao raskrivajuće i sama stvar kao sebeskrivajuća u svojem *naravnom* savezu učinili su skupa da i sama ta misao stupi u *neposredni* odnos s mišljenim.

No ranije smo vidjeli da Toma i Stadler nedvosmisleno upućuju na to da je misao nastala prije jezika, u činu spoznavanja koje u svojoj pojmovnoj čistoći upravo nikad ne može biti dovedeno do savršenoga prikaza nekoga individualnog jezičnog izraza. Misao je opstojala u umu i samo u umu ima svoju pravu zbiljnost. Riječi samo zaodijevaju misli i upućuju na njih, tj. ne može doći do izjednačavanja znaka i značenja, a time ni do izjednačavanja mišljenja i jezika, premda Stadler »silu značenja« pripisuje znamenju.

Time se s druge strane zaprečuje put k jednom produktivnijem razumijevanju jezika, kakvo se s obzirom na njegovu spoznajnu i ontologijsku ulogu susreće npr. kod Humboldta, Heideggera, Gadamera i drugih ontologijski usmjerenih mislitelja jezika.

Međutim, Stadler i u tom pogledu pravi otklon od klasičnog tomističkog shvaćanja jezika i značenja u smislu uvođenja hermeneutike kao metode razumijevanja jezično posredovanih tuđih misli i to upravo zbog uočenog fenomena »samovoljnog«, »na ustanovi ljudi« zasnovanog znamenovanja i poznačavanja. Stadler tu samovolju želi dovesti na razinu prvotnog *naravnog odnosa znamenja i znamenovanog* i u tom smislu upravo razumije *metodsku* zadaću »hermenevtike«:

»Umjetnost, kojom tugje riječi prema mislima onoga shvaćamo, koji govori, zove se hermenevtika.«⁵⁸

S obzirom na to da kršćanska filozofija sve do današnjih dana nije imala naročito sluha za filozofijsku hermeneutiku, ova Stadlerova novina zaslužuje posebnu pozornost, ponajprije zbog toga što sada produktivnim postaje sve ono što je isključeno u tomističkoj teoriji značenja: individualnost govora i znamenovanja, povijesni kontekst, kontekst uporabe riječi, stil itd. Stadler stoga kao prvi hermeneutički kanon navodi:

»Tugje riječi valja onako tumačiti, kako zahtijeva način govorenja, što je opstojao u ono vrijeme i na onom mjestu, kada i gdje onaj govoraše, pisaše, čije riječi tumačimo.«⁵⁹

Vrijeme i mjesto pisanja, atmosfera i mogući izvanjski utjecaji, stil govorenja piščeve okoline i njegov osobni, sve to mora biti uzeto u obzir prilikom pokušaja tumačenja, dakle svi oni kontingentni uvjeti, čije je osvjetljavanje nužno za razumijevanje izvorne autorove intencije. To izričito sugerira na postojanje jedne druge vrste značenja, onih koja se konstituiraju u povijesnom, intersubjektivnom i jezičnom kontekstu. Ta značenja pripadaju individualnoj egzistenciji i kao takva ne mogu biti razdvojena od njegove individualnosti i povijesnih uvjeta njegova života. Sam »način govorenja [jest] pako *savez, što opstoji među riječima i idejama s jedne strane, a što je običaj ustvrdio*«. ⁶⁰ To značenje počiva sada na stilu, to jest na načinu, na koji pojedinac »kombinira« riječi, sveze riječi i ideje i time im daje svoj osobeni izraz. »Običaj« jest taj koji kao navada daje tom stilu trajnost i prepoznatljivost i on »ovisi o narodu, o dobi, vjeri, državnom sustavu, okolici«, ⁶¹ »jezičnoj navadi«, piščevoj »domovini«, vjeroispovijesti, povijesti, običajima, pripadnosti jednom određenom narodu. Tako konstituirana značenja podliježu povijesnoj, vjeronazornoj i

⁵⁸ D, str. 65.

⁵⁹ D, ibid.

⁶⁰ D, ibid.

⁶¹ D, ibid.

svjetonazornoj mijeni, tako da »se često dogagja, da su iste riječi u jedno vrijeme ovo, a u drugo ono značenje imale«. ⁶² Dakle, dok se logika bavi povijesno nepromjenjivim, invarijantnim značenjima, »hermenevtika« za Stadlera ima zadaću razumijevanja povijesno konstituiranih, promjenjivih i faktičnom životnom iskustvu i načinu njegova sebeizražavanja pripadnih značenja. Stadler nam time pokazuje da uopće nije bio slijep za povijesne fenomene i za konkretnu čovječju zbiljnost. U afirmiranju tih povijesno, intersubjektivno, tradicijski i jezično posredovanih individualnih značenja on je samoj neoskolastici ostavio otvorenim put za produktivno razumijevanje jezika u tijeku čovjekova samospoznavanja i samospoznavanja svijeta, premda je zadržan vrlo jasan poredak fundiranja predjezičnih i jezično posredovanih značenja.

Na temelju ovih razlikovanja sada se može sagledati i značenje filozofijskoga nazivlja koliko u čisto metafizičkom toliko i u životosvjetovnom pogledu. Ako je filozofija, odnosno »mudrost« »*poznavanje stvari iz zadnjih i najviših razloga, stečeno naravnim svjetlom*«, ⁶³ i ako ti zadnji uzroci nisu ništa sjetilno, onda je prva zadaća filozofije da te zadnje uzroke dovede do umnoga pojma, budući da samo opći pojam kao ideja može stajati u odnosu potpune adekvacije sa označenim, tj. sa spomenutim nadosjetilnim uzrokom. Problem nastaje onda kada taj pojam treba dovesti do izvanjske riječi, to jest do osjetilnoga jezičnog prikaza. Filozofijski nazivak, ma koliko bio apstraktan, otuda uvijek iznova u dvostrukoj oporbi prema intendiranom i izrečenom značenju. S druge strane, filozofijsko nazivlje kao jezično uvjetovano zrcali u sebi i onaj individualno-povijesni moment jedne naćije, njezinu kulturu, vjeronazor i svjetonazor, rijećju: *stanje duha naroda u tijeku njegova povijesnoga samorazvoja*. Jer, kako kaže Humboldt, granice jezika jesu granice čovjekova svijeta, budući da je u njemu – ma koliko nesavršeno – pohranjeno svo čovjekovo *metafizičko, životosvjetovno i povijesno* iskustvo. Iskustvo te jezične granice zrcali se i u filozofiji: njezino nazivlje u jednoga naroda upravo pokazuje koliko se jedan narod oslobodio od svoga pukog osjetilnog opstojanja i u kojoj mjeri je doista sposoban za to što Stadler smatra zadnjim ciljem filozofije, naime za spoznajom nadosjetilnih, metafizičkih istina i zadnjih uzroka svega opstojećeg i jednako tako za *izricanjem tih istina*. U tom naporu duha gubi se ono »nacionalno« u smislu njegova sebezadobivanja u onom općeljudskom i svima dostupnom, s onu stranu tuđosti mišljenja i jezika. Iz tog obzora sada treba razumjeti i Stadlerov rad na filozofijskom nazivlju.

3. Stadlerovo i Bauerovo filozofijsko nazivlje

Smatra se da koncem devetnestoga i početkom dvadesetoga stoljeća dolazi do »ustaljenja« i »standardiziranja« »osnovnoga hrvatskog filozofijskog nazivlja«, koje se po Damiru Barbariću zrcali u »iznalaženju svojevrstne sredine između krajnosti potpunog i posvemašnjeg pohrvaćenja cjelokupne tradicionalne terminologije, s jedne, te pretežnog zadržavanja ustaljenih europskih internacionalizama pri glavnim filozofijskim nazivima, s druge strane«. ⁶⁴

Čini se da je i Stadler u *najmanju ruku* bio dionikom tog standardiziranja, premda kod njega uvijek iznova ostaje uočljiv napor oko iznalaženja što adekvatnijih filozofijskih

⁶² D, *ibid.*

⁶³ D, str. 6.

⁶⁴ D. Barbarić, »Opadanje navlastito terminologijskih napora i ustaljenje hrvatskog filozofijskog nazivlja«, str.

pojmovima u hrvatskom jeziku. Suočen s prijevodom Tongiorgijeve *Logike* i teškoćama latinskog jezika Stadler na kraju svojega predgovora piše:

»Što se jezika tiče, to znaš i sam, da su me neki izrazi mnogo truda morali stajati. Kako sam bolje znao, tako sam jih skovao. Nedopade li ti se dakle koji izraz, izpričaj me; al ujedno i bolji skuj, te ga na vidik iznesi, a ja ću – vjeruj mi – svoju pogrešku izpraviti i tvoj izraz poprimiti, samo ako mi dokažeš, da je tvoj izraz s t v a r, koja se hoće da naznači, točno naznačuje«. ⁶⁵

To da je Stadler morao sâm skovati »njeke« izraze ukazuje da on u nekima od njih doista nije imao uzora, budući da i Arnoldova disertacija i Bauerova *Opća metafizika ili ontologija* izlaze tek poslije ovoga prijevoda, na što je već ranije ukazao Marko Josipović. ⁶⁶ Kako bi se iznijelo na vidjelo, u čemu su drugi mogli slijediti Stadlera i u čemu se sastoji osobenost svakoga od njih ovdje ću egzemplarno navesti listu termina koje rabe Stadler i Bauer. ⁶⁷

	STADLER	BAUER
<i>1. Ontologijski nazivi</i>		
accidens	prigodnjak	pripadak,
		pripadno biće
per accidens	prigodno	
ens	bitje	biće
entitas		stvarnost
essentia	bistvo	bīt
essentialis		bitan
esse essentiae		bitak
esse existentiae		bivstvovanje
facultas		moć
ontologija	bistvoslovlje	
potentia	moć	moć
<i>2. Općemetafizički nazivi</i>		
actio		djelovanje
actualitas		zbiljnost
actus	čin	čin
appetitus		teženje, moć teženja
compositio		sastavljenost
contingens		nenuždan
defectus		nedostajanje
differentia	razluka	razlika

⁶⁵ U: Tongiorgi, *Logika*, str. 3.

⁶⁶ Isp. bilješku 23 ovoga rađa. Međutim, treba ukazati i na Stadlerove predšasnike, na koje je u nizu svojih studija ukazao Damir Barbarić, posebice na Franju Račkog i Vinka Pacela, koje ćemo ovdje osvrtno i poredbeno također uzeti u oslov. Isp. o tomu D. Barbarić, »Početni naponi oko izgradnje hrvatskog filozofijskog nazivlja«, str. 463–481. Ovaj se tekst nadovezuje na autorova ranija istraživanja sprovedena u tekstovima: »Misliti u vlastitu jeziku« (*Kolo* 1, Zagreb 1992); »'Rječnik je sok svega znanstva'« (*Kolo* 11–12, Zagreb 1993).

⁶⁷ Listu Bauerovih termina sastavio je Damir Barbarić u svojem članku, »Opadanje navlastito terminologijskih napora...«, str. 307–308 i ovdje se ona ponavlja u cijelosti. Radi preglednosti poslužio sam se Barbarićevom podjelom naziva na ontologijske, općemetafizičke, psihologijsko-spoznajne i logičke. Listu termina, koju je Stadler sastavio na kraju prijevoda Tongiorgijeve *Logike* (str. 109–111), navodi se samo na onim mjestima, na kojima Stadler i Bauer tumače iste pojmove. U naknadnom objašnjenju bit će spomenuti i oni termini koji nisu sadržani u ovoj usporednoj tabeli. Također radi preglednosti latinski nazivci navedeni su prije hrvatskih.

	STADLER	BAUER
effectus		učinak
elementum	počelo	počelo
fieri		nastati, postati, nastajati
forma	(ob)lik	lik
habitus		vještina, stanje
identitas		istovetnost
immensitas		neizmjernost
infinitus		neograničen
materia	tvar	tvar
medium		medium
natura		narav
objectum	predmet	predmet
praesentia		nazočnost
per se		sam sobom, sam za sebe
principium	načelo	počelo, načelo
privatio		nedostajanje nužne savršenosti
producere, produco		proizvesti, proizvoditi
proprietas		svojstvo
qualitas	kakvoća	kakvoća
quantitas	kolikoća	kolikoća
quidditas		bit
ratio	razlog	razlog
terminus		svrha, međa
totalitas		cjelota
totum	cjelina	
unitas		jednota
<i>3. Psihologijsko-spoznajni nazivi</i>		
apprehendo		shvatiti, poimati
apprehensio		shvatjanje
cogitatio		mišljenje, misao
cognitio	spoznaja	spoznanje
conceptus		pojam
conceptio		poimanje
confusus		nejasan, neizrazit
determinare, determinatio		odrediti, određenje
evidens		očit
evidentia	očevidnost	
sensibilis		očutan
sensus	osjet	očut
<i>4. Logički nazivi</i>		
aequivocus	dvoličan, dvorečan	dvoznačan
contrarius		oprečan
differentia specifica	vrstna razluka	vrstna razlika
oppositus		protivan

	STADLER	BAUER
praedicare		pridijevati, priricati
species	vrst	vrsta
univocus	jednoličan, jednorečan	jednoznačan

U navedenoj listi prednost je dana ne Stadleru, nego Baueru, budući da je lista, koju je sastavio Damir Barbarić, ponovljena u cijelosti. Razlika u »listama« ima svoj razlog vjerojatno i u tome što je Stadler prevodeći Tongiorgijevu *Logiku* bio usredotočen na prijevode navlastito *logičkih* termina, dok je Bauer nastojao oko *ontologijskoga* nazivlja. Lista termina, koju je u spomenutom prijevodu sastavio Stadler, daleko premašuje Bauerovu, i ovdje su – poradi usporedbe – navedeni samo oni, koji obojicu dovode u istu ravan, kako bi se – ne ulazeći u prosudbu adekvatnosti pojedinih rješenja⁶⁸ – odgovorilo na sljedeća pitanja:

a) U čemu je Stadler slijedio svoje prethodnike (npr. Račkog i Pacela)?

b) U čemu Bauer nije slijedio Stadlera, u čemu ga je mogao slijediti?

U čemu Stadler, nakon objavljivanja svojih vlastitih djela, nije mogao slijediti nikoga, nego je morao iznalaziti vlastita rješenja?

a) Kako bi se odgovorilo na ovo pitanje treba posegnuti za terminologijskim rješenjima spomenutih prethodnika⁶⁹ i pred tom pozadinom promatrati Stadlerov »prinosak«. Primijetno je najprije da Stadler poput Račkog »ens« prevodi kao »bitje«, premda Rački »ens« izjednačuje i sa »Sein« i onda ih razumije kao »jestvo«, što implicira da u njegovo doba nije postojalo ono što se od Heideggera nazivlje »ontologijska diferencija«. To dakako nije krivnja Račkog, već dotadašnje cjelokupne metafizike, koju je on – na ovoj razini – sasvim ispravno razumio. Istu »pogrešku« čini Stadler kada i »essentia« i »ens« prevodi kao »bistvo« i time niječe – npr. kod Oskara Beckera – ustvrđenu »paraontologijsku diferenciju«.⁷⁰ Kod Pacela pak za riječ »essentialis« ne susrećemo više »bistven«, već »bitan«. Nadalje, dok Rački »abstrahere« nepravilno prevodi kao »razstaviti«, Pacel to ispravnije tumači kao »izključivati« i »izlučivati«. Za tim se povodi i Stadler kada »abstractio« prevodi kao izlučenje, a Pacel pak kao »mišljenost« i »pomišljenost«. »Accidentia« je za Račkog »pripadak«, »accidentalis« za Pacela »slučajan«, a »accidens« je za Stadlera »prigodnjak«, »per accidens« pak »prigodno«. Vidimo da u tomu Stadler ne slijedi ni jednog ni drugog. »Analysis« ili analiza je i kod Pacela i kod Stadlera »razgloba« jednako kao što je »analogia« kod obojice »nalika«, a

⁶⁸ O kritici Bauerovih rješenja isp. nav. Barbarićev tekst, str. 308–309. Zanimljivo je ovdje spomenuti da Barbarić – neovisno o kritici Bauera – jednako kao i poslije njega Franjo Zenko – već zarana tvrdi da se gledom na ustaljenje i standardiziranje »osnovnoga hrvatskog filozofijskog nazivlja [...] Najboljim primjerima takvog konačno preovlađujućeg posrednog načelnog rješenja mogu smatrati djela Antona Bauera i Alberta Bazale, terminologijske odredbe kojih su bez sumnje izvršile presudan utjecaj na potonji hrvatski filozofijski jezik, kako pri originalnim mislilačkim naporima tako i pri prevođenju klasičnih djela tradicije« (ibid., str. 306). Nadovezujući se u bilješki na ovaj svoj iskaz Barbarić dalje tvrdi da bi »Jamačno [...] isto moralo vrijediti i za Josipa Stadlera«, naglašavajući da su njegovi »terminologijski prinosi i rješenja svakako jednom od zadaća daljnjih srodnih istraživanja« (ibid.). Ovdje će se nastojati pokazati da to što na polju filozofijskoga nazivlja učinio Stadler *jamačno mora vrijediti za Antona Bauera i Alberta Bazala*.

⁶⁹ Liste obojice mislitelja i po već naznačenoj podjeli sastavio je također D. Barbarić, »Početni naponi...«, posebice str. 467–468 i 472–474. Ovdje ću – izuzimajući Šveleca – u cjelosti naznačiti sve ostale, u usporedbi s Bauerom nespomenute Stadlerove termine i onda u zagradi navesti rješenja koja daju ova dva autora.

⁷⁰ O »Paraontologijskoj diferenciji« isp. O. Becker, *Dasein und Dawesen. Gesammelte philosophische Aufsätze*, Pullingen 1963.

»conclusio« »zaključak«. Što se tiče teškoće prevođenja riječi »definitio«, rješenja su kod sve trojice različita: Rački prevodi kao »izmerje«, Pacel kao »oznaka«, a Stadler zadržava tuđicu »definicija«, što može govoriti u prilog Barbarićevoj tezi o ujednačavanju omjera hrvatskih i tuđih nazivaka. Stadler kao tuđicu ostavlja i riječ »idea« koju, Rački prevodi kao »umozor«. Zanimljivo je također da Rački riječ »differentia« prevodi kao »raznost«, a Stadler kao »razluka« – riječ koju Pacel rezervira za »distinctio« a koju Stadler prevodi kao »razlučba«. »Ratio« je i kod Pacela i kod Stadlera »um« i »razlog«, ali Stadler kao um provodi i »mens«. Obojica jednako tako prevode »ratiocinium« kao »izum«. U prevođenju riječi »reflexio« kao »razsud« uzorom mu je svakako mogao biti već Rački koji ovom hrvatskom riječi prevodi i »discrimen, discretio«, ali i njemačku »Urtheilskraft«. Vidimo, dakle, da je Stadler uglavnom mogao dosta toga preuzeti od svojih prethodnika, ali da je zgodimice zadržao i tuđice, vjerojatno uviđajući neadekvatnosti pojedinih rješenja.

b) Uspoređujući Stadlera i Bauera vidimo da Bauer nije slijedio Stadlera u njegovu prijevodu riječi »accidens« (prigodnjak), koju prevodi kao »pripadak« ili »pripadno biće«. On također poput Pacela ne prevodi »essentia« kao »bistvo«, već kao »bīt«, ali za obojicu je »potentia« »moć«, jednako kao što je »actus« »čin«, »elementum« »počelo«, »forma« »(ob)lik«, »objectum« »predmet«, »principum« »načelo« kod obojice, a kod Bauera i »počelo«, »qualitas« »kakvoća«, »quantitas« »kakvoća«, »ratio« »razlog« i »um«. »Differentia« nije za Bauera »razluka«, već »razlika«, »cognitio« nije »spoznaja«, već »spoznanje«, »sensus« nije »osjet«, već »očit«, »aequivocus« nije »dvoličan« ili »dvorečan«, već »dvoznačan«, »univocus« nije »jednoličan« ili »jednorečan«, već »jednoznačan«. Vidimo dakle da ni Bauer nije u svemu slijedio Stadlera i da je povrh njega – to vidimo iz usporedne liste i praznih mjesta kod Stadlera – sam nalazio nova prevoditeljska rješenja, tako da se ni u Stadlerovu ni u Bauerovu slučaju ne može govoriti o pukom »sljedbeništvu«, budući da su se i jedan i drugi koristili različitom literaturom i s druge strane, barem u ovom slučaju, imali posla s različitom problematikom, Stadler s logičkom, a Bauer s ontologijskom.

c) Upravo ta specifična zadaća, koja je stajala pred Stadlerom prilikom prevođenja Tongiorgijeve *Logike*, nametnula je sa sobom i njegova specifična prevoditeljska rješenja, kojom se razlikuje od svih njegovih prethodnika. Ovdje ćemo navesti samo dva od tih rješenja. »Definicija« (definitio) može po Tongiorgijevoj *Logici*, a u Stadlerovu prijevodu biti »imena« (definitio nominalis), »stvarna« (d. realis); »opisna« (d. descriptiva), »izvorna« (d. genetica) i »uzročna« (d. causalis). »Ideja« pak može biti »abstraktna« ili »razlučna« (idea abstracta), »čestna« (i. particularis), »čista« (i. pura), »geometrička« (i. geometrica), »istovjetna« (i. identica), »izcrpna«, (i. comprehensiva), »izjednačna« (i. adaequata), »jasna« (i. clara), »jednostavna« (i. simplex), »konkretna« (i. concreta), »lišiva« (i. privativa), »neizjednačna« (i. inadaequata), »nejasna« (i. obscura), »nepodpuna« (i. incompleta), »nerazlučna« (i. indistincta), »nespojiva« ili »nesdruživa« (i. insociabilis), »obćenita« (i. insociabilis), »obćenita razsudno« (i. universalis reflexa), »obćenita upravno« (i. universalis directa), »odnosna« (i. relativa), »podpuna« (i. completa), »protivna« (i. contraria), »protuslovna« (i. contradictoria), »razgovorna« (i. discursiva), »razlučna« (i. distincta), »samovoljna« (i. arbitraria), »sastavljena« (i. composita), »skupna« (i. collectiva), »spojiva« (i. sociabilis), »umjetna« (i. factita), »zamršena« (i. confusa) i »zorna« (i. intuitiva). Ne nižući dalje ove primjere vidimo da je Stadler zbilja dao do tada najkompletniju listu logičkoga nazivlja, u što se može uvjeriti svatko tko usporedi njegov »Sadržaj nepoznatijih riečih« na kraju Tongiorgijeve *Logike*. Tu također nalazimo zanimljiva rješenja i za pojedine riječi: aequipotentia (istomožnost), argumentum ad

invidiam (izvrgavanje omrazi), consilio (promišljeno), substantia (samostojnik), copula (sponka, kopula), sophisma (prevarni dokaz, sofizam) itd. Adekvatnost ili neadekvatnost ovih rješenja svakako predstavlja predmet buduće prosudbe i usporedbe, ali se svakako ne može zanijekati Stadlerov veliki i zgodimice pionirski napor oko izgradnje filozofijskoga nazivlja. I uzme li se u obzir da Stadler i poslije u svojim djelima rabi već u ovom prijevodu korištena rješenja, onda doista nije jasno u čemu on slijedi Bauera. Drugo je pitanje, što je Stadler doista preuzeo od svojih prethodnika i na koga se u tom pogledu najviše osvrtao.

4. Nazivlje u kontekstu

Kao što smo vidjeli, dosadašnje analize nisu dale cjelokupan popis Stadlerovih filozofijskih nazivaka, negu su se obično prepisivali oni koje sam Stadler izdvaja u *Dijalektici*, *Kritici* ili *noetici*, *Općoj metafisici* ili *ontologiji* i *Kosmologiji*,⁷¹ dok su zanemarivana rješenja koja on koristi i u prijevodu Tongiorgijeve *Logike* i u samim tekstovima, kojih ima puno više i koji zajedno s navedenim tek daju cjelovit pregled njegova filozofijskoga nazivlja, što se jasno vidi iz »Dodatka« ovome prilogu. Ovdje, nas sada, u trećem koraku, zanima kako samo to nazivlje izgleda smješteno u kontekst Stadlerovih djela.

Ono što prvo pada u oči jest, premda zgodimice nedosljedno, baštinenje najbolje kyrillo-methodijevske tradicije prevođenja temeljnoga grčko-latinskog i njemačkoga filozofijskog nazivlja. Već je naime Anto Knežević ustvrdio u svojoj knjizi *Filozofija i slavenski jezik* da Stadler »pedesetak godina« nakon objavljivanja Pacelove *Logike ili misloslovlja* (1868) »prevodi aristotelovske nazive u drukčijem liku, ali u istoj, kyrillomethodijevskoj predaji«. ⁷² To s jedne strane govori da Stadler nikad nije bio pristaša jezične reforme Vuka Karadžića i s druge strane da je baštinio najbolju filozofijsku i jezičnu tradiciju predih, koja je crpljena upravo iz najbogatijih izvora slavenske duhovnosti. Od tog bogatstva ovdje bi možda trebalo istaknuti sljedeće:

1. U *logici*,

koja dolazi od riječi *logos* (= riječ našega uma) i koja predstavlja *sustav pravila*, *kojima se um ravna, da u svojim djelovanjima pravo postupa*, »aksiom« (od. grč. *aksioma*) znači za Stadlera prije svega »dostojanstvo« i »vrijednost« jedne istine da joj se vjeruje bez ikakva dokazivanja. Dostojanstveni i vrijednosni karakter te istine upućuje na to da ona nije samo istina prirodnih nego i duhovnih znanosti. U oba slučaja ona je podvrgnuta prosudbi na temelju ljudskoga »vjerovanja« zadobivena na temelju »očevidnosti«. Takav aksiom zbog svoje očevidnosti i vjere u tu očevidnost ne potrebuje nikakvu »analizu« (*analysis*), tj. – kazano sa Stadlerom – »razglobu« zato što svi su svi njegovi zglobovi ili »česti« (*pars*) uglobljeni u cjelinu, čija je istina dostojna i vrijedna vjerovanja. Ali tamo gdje je sve razlogbljeno i gdje se ne uviđa nikakova naravna zgloba i ugloba, gdje ne uviđamo ni fizičke ni metafizičke kauzalnosti, služimo se »dokazom iz analogije«, tj. iz nalike. Kako

⁷¹ To je slučaj ne samo u spomenutom Zenkovom prilogu, nego mi se čini da ni Ivan-Pal Sztirlich ne ide povrh spomenute liste, premda on, za razliku od Zenka, daje vrlo iscrpnu listu termina, neke Stadlerove definicije i ogleđni uzorak njegova prijevoda kategoričkog silogizma. Isp. I.-P. Sztirlich, »Tumačenje filozofskih pojmova kod Josipa Stadlera«, str. 703.

⁷² Nav. dj., str. 167. I ova Kneževićeva tvrdnja mora pretrpjeti korekturu s obzirom na faktum Stadlerova prijevoda Tongiorgijeve *Logike* u tom smislu da Stadler tri, a ne pedesetak godina nakon Pacelove *Logike* prevodi aristotelovske i skolastičke nazive u spomenutoj tradiciji.

kaže Stadler, dokazivanje iz analogije ili po nalikovanju jest ono dokazivanje, kojim tvrdeć ili nijećuć zaključujemo o kojoj stvari nešto, što o drugim sličnim ili nesličnim stvarima tvrdismo ili nijekasmo, dakle samo po nalikovanju ili sličnosti i bez izvijesnosti ili sigurnosti. Tamo gdje nema te sigurnosti na mjesto stupa »dijalektika« (od *dialegethai*) kao umjetnost »promišljanja«, »izricanja«, »prepiranja«, budući da je ona po svojem imenu znanost, kako treba misli izricati ili pregovarati se, a prema samoj stvari jest *skup ili sustav pravila znanstveno sastavljenih, kojima se um ravna, da u svoja djelovanja stavi red*, a držeći se pravoga reda u svojim djelovanjima da poluči istinu.

2. U ontologiji ili općoj metafizici

uzima se u pretres biće kao biće (*on he on, ens qua ens*) i njegovu »eksistenciju« kao stanje, u kojem se što nalazi tijem, što jest, kako bi se došlo do njegova »bistva«, »sućanstva«, »biti« ili bitnosti (*ousia, essentia, substantia*), jer bistvo je ono, po čemu je koja stvar ono, što je, a ne drugo; bistvo je ono što odgovara na pitanje: Što je stvar (*quid sit res = quidditas*; kao kad bismo mi kazali štoštvo = *to ti en einai*). »Bitisanje«, koje Stadler također rabi kao poimenčeni glagol biti, predstavlja pak turcizam koji, kao što upozoruju Abdulah Škaljić i poslije Anto Knežević, znači »ići« ili »proći kroz«. Druga riječ za bistvo, koju Stadler rabi kao istoznačnicu, jest »narav« (*natura*), budući da je ona za njega bistvo koje djeluje. Narav je princip djelatnosti koju biće ima, i djelovanje koje biće proizvodi; jest princip, kojim osoba prema svojem bivstvu djeluje. Stoga na filozofa spada da naravnu sigurnost (*certitudinem naturalem sive vulgarem*), što imamo o mnogim istinama, od kojih već po naravi zdravim umovanjem prije svakoga filozofičkoga istraživanja dolazimo, u pretres uzme, njezine podloge protumači i brani.

3. U spoznajnoj teoriji

»agnosticizam« (od. grč. *agnosia*) ne znači za Stadlera prvenstveno nespoznatljivost, već »neznanje« i »neumijeće« da se »utare put« do spoznavanja zadnjih uzroka sveg bivstvjućeg. Kada se um na temelju tih slika (ideja)⁷³ sudari s predmetom, tada Stadler govori o istini (*veritas*), ali ona nije »istovetnost« (*identitas*), već sudaranje (*conformitas*) misli o stvari i same stvari, tj. njezinih bitnih svojstava. Kako bi se dospjelo do bistva stvari potrebno je »precizivno izlučenje« (*abstractione praecisiva*): praecisiva dolazi od *praescindo*, što će reći ne gledati na što, zanemariti. Apstrakcijom dakle precizivnom zanemaruju se znaci, što čine predmet ovim ili onim predmetom, a uočuje se i u obzir se uzima samo ono, što predmet čini takvim predmetom, a ne drugačijim. Um, koji precizivnim izlučivanjem dolazi do spomenutih bitnih svojstava, tek sada može izreći ili tvrditi nešto o nečemu (*kategorein ti tinos*) i dovesti to do vrsti i rodova, tako da napokon do najvišega roda dogjemo.

4. U kozmologiji,

koja svijet promatra u njegovoj krasoti i urešenosti i uzima u obzir koliko »bezdjelak« (*athomos*) toliko i cjelinu svesvijeta s obzirom na njegova zadnja počela, jednako kao i u Psihologiji radi se o nauku o tvari i liku (formi). Lik ili forma jest ta koja daje stvarni bitak (*forma esse rei*), budući da je tvar bez forme lišenost i bezličnost. Kao što je lik (*forma*) stvarni bitak bića, tako je i duša (*psyche*) prvi čin naravnoga tijela što u moći ima život, ali tijela takova koje je organičko. U svakom biću, bilo živom ili neživom, djeluje neka moć (*dynamis, potentia, facultas, vis*), ali se ona kod Stadlera oštro razlikuje od mogućnosti ili

⁷³ O vrstama ideja vidi popis koji je dan u prošlom paragrafu.

možnosti (*possibilitas*). Kod njega se naime razlikuju moć bližnja (*potentia proxima*), m. čuvstvena (*Gefühlsvermögen*), hranitbena (*p. nutritiva*), osjetna ili senzitivna moć (*Gemüt*), m. požudna (*appetitus rationalis*, *Begehrungsvermögen*), m. pokretna ili izvršna (*potentia locomotiva sive exekutiva*), predodžbena moć (*Vorstellungvermögen*), m. spoznajna (*facultas cognoscitiva*, *potentia cognoscitiva*), m. težnja ili težnja (*appetitus*), m. trpna (*p. passiva*), m. tvorna (*p. activa*), uspomena moć (*reminiscentia*) i moć veličajuća (*p. augmentativa*).

5. U naravnom bogoslovju (*theologia naturalis*),

kao nauku – Stadler ovdje rabi rusizam nauka – koji govori o Bogu, tom najvišem biću, kako ga po vidljivoj naravi poznajemo – dolazi se do najprostije, nerazglobove i subsistirajuće egzistencije, do bića koje naprosto jest, do Boga koji jest onaj koji jest, tj. onaj koji samoga sebe i sve drugo bivstvujeće postavlja u postojanje, najprije kao »negibljivo kretalo«, a potom i možnošću, ostavljajući pritom biću slobodu vlastite zbiljnosti. Bog je »biće neizrecivo« (*ineffabile ens*), čije je djelovanje »neprelazno« (*oratio imanens*) s obzirom na njegovu subsistenciju, dok je njegovo djelovanje »prelazno« (*oratio transiens*) samo kao negibljivoga kretala. Njegov čin jest čisti čin (*actus purus*) za razliku od svakoga drugog čina (*actus*, *actio*, *energeia*), budući da se očituje naravno i vrhunaravno. S obzirom na tu razdjelbu »čudom« (*miraculum a mirando*) se zove moć, sila, *virtus*, ukoliko ono, što njime biva, nadmašuje naravne sile; a zove se znamenje, *signum*, ukoliko se njime nešto vrhunaravno očituje; zove se napokon divan znak ili događaj, *portenum sive prodigium*, ukoliko se njime nešto gorostasno ili veličanstveno pokazuje. To se ne ne događa »ćutke«, »šuteći«, »mučke« ili »mukom« (*implicite, tacite*) već djelom ili izriječkom, dakle neposredno.

Ovo kratko nabranje Stadlerovih filozofijskih nazivaka usporedno s njihovim grčkim ili latinskim izvornikom, koje je popraćeno samim Stadlerovim određivanjem njihova značenja, pokazuje da Stadler nije bio nikakav jezični »uhovjestac«, onaj koji je samo prihvaćao gotova i zadana jezična rješenja, već filozofijski »osebac« ili »osobac« koji je tom nazivlju dao svoj osobni biljeg na način koji baštini najbolje plodove slavenskog i hrvatskoga jezičnog blaga i samo zgodimice rabeći neke nazivke iz vukovske tradicije, vjerojatno iz nevolje nepostojanja pogodnijih izričaja. On je time na djelu pokazao da tvorba filozofijskoga nazivlja ne pripada jezikoslovcima i lingvistima, nego da ona proistječe iz nužnosti mišljenja i njegova sebeočitovanja. Njegov terminologijski prinos otuda se treba prije svega promatrati kao prinos filozofiji, od koje još uvijek može profitirati i znanost o jeziku, posebice polazeći od njegova uvida u ulogu jezika za tijek mišljenja i poimanja, njegova razlikovanja pisane i govorne riječi, kao i od njegova jasnoga naglašavanja vremensko-povijesnoga karaktera jezičnoga događanja, premda u konačnici ipak preovlađuje *logičko* motrište odnosa jezika i mišljenja.

I na koncu, Stadlerovo vrlo brižljivo izrađivanje filozofijskih nazivaka svjedoči o tome što jedan »znanstveno izobraženi« jezik znači za tvarnu opstojnost jedne nacije, za njezinu povijest i razvoj duha uopće s onu stranu onoga metafizičkog svijeta idealnih značenja i pojmova. Tek taj korak natrag od pojma k jeziku, koji je zbilja učinio Stadler i koji u najnovije vrijeme kao nužnost uvijek iznova naglašuje Hans-Georg Gadamer, čini njegov prinos velikim po njegovoj izvornoj namjeri, a ne po zadovoljavajućim ili nezadovoljavajućim rješenjima.

Time ujedno izlazi na vidjelo nezanemarivost njegova prinosa i neopravdanost svakog podcjenjivanja tog prinosa u smislu tvrdjenja pukog sljedbeništva, što najzornije pokazuje njegov prijevod Tongiorgijeve *Logike*. Svakako da usporedba s izvornikom može otkriti još veće bogatstvo tih rješenja, što nije bilo moguće učiniti u granicama ovoga rada.

Popis Stadlerova filozofijskoga nazivlja

Kao izvanredno važan prinos bogaćenju hrvatskoga filozofijskog nazivlja i djelomice poradi boljeg razumijevanja stanovitih, za neke danas manje razumljivih nazivaka, ovdje sam sastavio popis Stadlerovih filozofijskih izričaja. Pritom sam se poslužio popisima što ih Stadler daje najprije u svojem prijevodu Tongiorgijeve *Logike*, a potom i u sljedećim svojim djelima: *Logika*, dio prvi: »Dijalektika«, *Logika*, dio drugi: »Kritika ili noetika«, *Opća metafizika ili ontologija*, *Kosmologija*, kojima sam pridružio filozofijske izričaje koje Stadler navodi u svim svojim djelima, a koji nisu navedeni u spomenuta četiri popisa. Brojevi stranica, na kojima se kod Stadlera spominju navedeni filozofijski izričaji, namjerno nisu dani, u nadi da bi to čitatelja moglo potaknuti na čitanje Stadlerovih djela. Istoznačni izričaji, koje poradi boljeg razumijevanja navodi Stadler, zadržani su i abecednim redom na svim onim mjestima, na kojima ih navodi sam autor. Sva Stadlerova objašnjenja izričaja zadržana su u izvorniku.

A

Agnosticizam

Aksiom

Amorfsko tijelo

Analiza, analysis

Analogija

– a. pridavna

– a. razmjerna

Anatomija

Antecedens

Apstrakcija

Astronomija

Autoritet

ἀγνοσία = neznanje, neumijeće

ἀξίωμα, dostojanstvo, vrijednost; zato je aksiom svaka takova istina, sama po sebi očevidna, koja je dostojna i vrijedna, da joj se vjeruje bez ikakova dokazivanja.

bezlično tijelo

razgloba

nalika. Dokazivanje iz analogije jest ono dokazivanje, kojim tvrdeć ili nijećuć zaključujemo o kojoj stvari nešto, što o drugim sličnim ili nesličnim stvarima tvrdismo ili nijekasmo.

a. attributionis

a. proportionis

razudba

prednja dva suda u silogizmu; treći se zove consequens.

izlučenje

bavi se tijelima gledom na svod nebeski u prostom svemiru.

auctoritas

B

Bestvaran

Besvijestan

– besvjesnost

Beščuvstvo

Beščuće

immaterialis

sui non compos

nesvijest

anaesthesia

insensibilitas, apathia

– beščutan	insensibilis
– beščutnost	apathia, insensibilitas
<i>Bezdjelak</i>	atom, od riječi ἄτομος, koji se sam ne da dalje dijeliti
<i>Beztežinska tvar, tvar bez težine</i>	materia imponderabilis
<i>Bezuman</i>	demens
– bezumlje	dementia
<i>Biće (bitje)</i>	ens, existentia; eksistencija je stanje, u kojem se što nalazi tijem, što jest.
– b. idealno	ens ideale seu intentionale
– b. koje naprosto jest (Bog)	ὁ ὢν; »Ja sam koji sam«
– b. neograničeno činom	ens actu infinitum
– b. neograničeno moću	ens infinitum potentia sen indefinitum
– b. neograničeno naprosto	ens simpliciter sive per essentiam infinitum
– b. neograničeno s obzirom	ens infinitum secundum na što
– b. o sebi, b. za se	ens per se, ens a se
– b. od drugoga	ens ab alio
– b. u činu	ens in actu
– b. u drugom	ens in alio
– b. uma	ens rationis
– b. u moći	ens in potentia aut ens potentiale
<i>Bijeg ili odurnost</i>	fuga seu abominatio
<i>Biljeg</i>	znak, nota
<i>Bistvo, sućanstvo, bit, bitnost</i>	οὐσιώ, essentia, substantia. Bistvo je ono, po čemu je koja stvar ono, što je, a ne drugo; b. je ono, što se odgovara na pitanje: Što je stvar (quid sit res = quidditas; kao kad bismo mi kazali: štostvo = τὸ τί ἦν εἶναι).
– bistven, bitan	essentialis, substantialis, što pripada bistvu
– b. stvari tvarne	e. rei materialis
<i>Bitisanje</i>	existentia
<i>Bluditi, pati u bludnju, lutati</i>	errare
– bludnja, zabluda	error
– glavna b.	πρῶτον ψεῦδος
<i>Bog</i>	
– B. je biće neizrecivo	ineffabile ens
– neprelazno djelovanje B.	o. immanens
– ostavno (imanentno) ili	
– prelazno djelovanje B.	operatio transiens
<i>Bogoslovlje naravno</i>	theologia naturalis, jest nauka, koja govori o Bogu, tom najvišem biću, kako ga po vidljivoj naravi poznajemo.

Branitelj (u znanstvenoj raspravi)

Bridnik

Bugačica

– bugačljivost

defendens

bridnjak, rubnik, prizma.

vas capillare

capillaritas

C

Cijevnina

Cilj, svrha

– s. djelujućega

– s. samoga djela

Ciljni, svršni uzrok

Cjelina

– logička c.

– možna c.

– stvarna c.

Adergewebe

finis

f. operantis

f. operis

causa finalis

totum

t. logicum

t. potentiale sive potestativum

t. actuale

Č

Čest

– bitna č.

– cjelovita ili popuniteljna č.

– istorodna č.

– raznorodna č.

– sastojna č. ili predikat

Čin

– čisti č.

– drugi č.

– prvi č.

– sjetilni čini

Činiti

Činjenica, fakat

Činjenje

Činovni

Čist

Član

Člankovit

Čudo

pars

p. essentialis

p. integralis

p. homogenea

p. heterogenea

p. constitutiva

actus, actio, ἐνεργεία

a. purus

a. secundus

a. primus

facta sensilia

agere

factum

actio

što pripada činu

purum

membrum

articulatus

miraculum a mirando. Zove se moć, sila, virtus, u koliko ono, što njime biva, nadmašuje naravne sile; a zove se znamenje, signum, u koliko se njime nešto vrhunaravno očituje; zove se napokon divan znak ili dogagjaj, portentum sive prodigium,

u koliko se njime nešto gorostasno ili veličanstveno pokazuje.

Ć

Ćućenje, osjećanje

- ćut od ćutjeti
- ćutjeti, osjećati
- ćutilo
- ćutljiv
- ćutljivost, odatle ćutljiv

Ćutke, šuteći, mučke

sensatio

sensus

sentire

sensus, sentiendi vis

sensibilis

sensibilitas

implicite, tacite mukom

D

Dahnucé

Definicija, označa

- d. imena
- d. izvorna
- d. opisna
- d. putem dijeljenja roda
- d. putem promatranja sličnih
- d. stvarna
- d. uzročna

Dijalektika

spiratio

definitio

d. nominalis

d. genetica

d. descriptiva

d. per divisionem generis i razliĉnih stvari

d. per similia et differentia

d. realis

d. causalis

od διαλέγεσθαι, što znaĉi vješto raspravljati, promisliti, izreći, prepirati se, pregovarati se, jest prema imenu: umjetnost ili znanost, kako treba misliti izricati ili pregovarati se, a prema samoj stvari jest *skup ili sustav pravilâ znanstveno sastavljenih, kojima se um ravna, da u svoja djelovanja stavi pravi red*, a držeći se pravoga reda u svojim djelovanjima da poluĉi istinu.

factor, agens; djelujuća sila

activitas

partialis

actio, ποιεῖν, operatio

bonum

b. morale

b. utile

b. naturale

b. secundum quid

b. honestum

Djelatelj, djelovac

Djelatnost

Djelomiĉan

Djelovanje

Dobro

- d. ĉudoredno
- d. korisno
- d. naravno
- d. obzirom na što
- d. pošteno

– d. ugodno	b. delectabile
– d. u drugom	b. alteri
– d. u sebi	b. in se
– pravo d.	b. verum
– prividno d.	b. apparens
<i>Dobrostitivost</i>	benignitas
<i>Dobrota</i>	bonitas
<i>Dobrotvornost</i>	beneficentia
<i>Dogmatici</i>	filosofi, koji drže nešto sigurno; koji misle, da se može nešto sigurno zaključiti.
<i>Dokaz</i>	argumentum
– d. niječni	argumentum negativum
– d. s nesklada ili sa neskladne hipoteze	a. ab absurdo sive ex absurda hypothesi
– d. upravno	a. directa
<i>Dokazati</i>	reći će pokazati što ili učiniti, da se što vidi; a naš razum onda nešto vidi, kad što zna
<i>Dokazivanje</i>	argumentatio, demonstratio.
– d. neupravno	a. indirecta
– d. povratno	demonstratio regressiva
– d. upravno	a. directa
<i>Dopunak, dopunjak</i>	complementum
<i>Dosljednost</i>	consequentia
<i>Drobnjaci</i>	vrst crvi ili glista, helminthia, entozoi.
<i>Duša (po Aristotelu)</i>	prvi čin naravnoga tijela što u moći ima život, ali tijela takova, koje je organičko (ψύχη ἔστιν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φύσις) δύναμι γωῆν ἐχόντος, τοιοῦτο δέ, ὃ ἄν ἡ ὀργανικόν) – Kosm., str. 129–130.
<i>Dvojba</i>	dubium
– dvojben	dubius
<i>Dvoličan, dvor(j)čan</i>	aequivocus
– dvoličnost, dvor(ij)čnost	aequivocatio
<i>Dvomjesnost</i>	bilocatio
<i>Dvoznačan, dvoličan, dvoriječan</i>	aequivocus
– dvoznačnost, dvoličnost, dvoriječnost	aequivocatio

E

<i>Empirizam</i>	onaj idejologički sustav, koji tumačeć izvor ideja sve izvodi iz iskustva (ἐμπειρία) te ostaje u jedinom iskustvu.
<i>Entimem</i>	krnji silogizam
<i>Epiherem</i>	od ἐπίχειρμα = napadaj, jest silogiza, u kojem se jednoj prednjoj rečenici ili obadvjema razlog ujedno pridodaje.

F

<i>Fantazija</i>	φαντασία dolazi od faino (φαίνω), što znači na svjetlo iznijeti ili bolje učiniti, da se nešto na svjetlo iznese (apparere facere), jer se fantazijom i zbilja odsutni predmeti na svjetlo iznose.
<i>Figura</i>	oblik, lik, završetak količine
<i>Filosof</i>	φιλόσοφος, prijatelj, ljubitelj mudrosti, mudrac
<i>Filosofija</i>	φίλος σοφία, prema značenju riječi jest ljubav k mudrosti, težnja za mudrošću, a znači i istu mudrost; mudroslovlje.
<i>Fiziognomika</i>	jest umjetnost, koja uči iz stalnih poteza lica na stalne vlastitosti duše zaključivati.
<i>Flegmatik</i>	od φλέγμα = flegma = Schleim, sluz.

G

<i>Gdje</i>	ubi, ποῦ
<i>Geogonija</i>	nauka o razvitku zemlje
<i>Geologija</i>	bavi se tijelima gledom neograničena tijela na zemlji
<i>Gibanje</i>	motus
– g. upravno i okretno (vrtnja), zavojito, samohotno	motus spontaneus
– gibljivost, mičnost, pokretnost	mobilitas
– gibljivost tijela	mobilitas corporum
<i>Glagol</i>	verbum
<i>Glas</i>	sonus
– člankovit g.	s. articulatus
<i>Glavonošci</i>	cefalopoda
<i>Govor</i>	oratio
– nepotpun g.	o. imperfecta
– potpun g.	o. perfecta
– g. tijelom	Gebaerden-Sprache

H

Habitus

- h. naravni
- h. stečeni
- h. uliveni

Hermenevtika

Hilozoizam

Hoću, jer hoću

Hoću, jer mogu htjeti

Holerik

Hotice, hotimice

Hotičan

Hrtenica, kičma, kičmenica

Hrtenjaci, kičmenjaci, kralježnjaci

Hrtenjača

Htijenje

- htjeti

dolazi od latinske riječi: habere, što znači imati. I za to habitus znači ponajprije način stvari, kako se ona ima, ili svako raspoloženje stvari; tako je zdravlje habitus tijela; a onda znači odjeću, kojom se tijelo zaodijeva. Napokon habitus znači neku specijalnu kakvoću, kojom se subjekt dobro ili zlo ima ili raspolaze spram djelovanja. To je pravo znamenovanje riječi habitus u filozofiji.

h. naturalis

h. acquisitus

h. infusus

umjetnost, kojom tugje riječi prema mislima onoga shvaćamo, koji govori.

od ὅλη–tvar, i ζῶή–život, po kojem se svijet ima, kano tijelo, a Bog kano duša svijeta.

Volo quia volo

Volo quia possum velle

od χολή = hole, žuta žuč

consulto, svojom voljom

spontaneus, voluntarius

columna vertebralis

vertebralia

medula spinalis

volitio

velle

I

Ideja

- i. apstraktna, izlučna
- i. čes(t)na
- i. čista
- i. geometrička
- i. istovetna
- i. izcrpna
- i. izjednačna
- i. jasna
- i. jednostavna
- i. konkretna
- i. lišavna, lišiva

ἰδέα, idea, slika, način, kako se što predstavlja.

i. abstracta

i. particularis

i. pura

i. geometrica

i. identica

i. comprehensiva

i. adaequata

i. clara

i. simplex

i. concreta

i. privativa

– i. neizjednačna	i. inadaequata
– i. nejasna	i. obscura
– i. nepotpuna, nepotpuna	i. incompleta
– i. nerazlučna	i. indistincta
– i. nespojiva, nesdruživa, nezdrživa	i. insociabilis
– i. obćenita	i. universalis
– i. obćenita rasudno	i. universalis reflexa
– i. obćenita upravno	i. universalis directa
– i. odnosna	i. relativa
– i. osebna	i. singularis
– i. podpuna, potpuna	i. completa
– i. protivna	i. contraria
– i. protuslovnost	i. contradictoria
– i. razgovorna	i. discursiva
– i. različna	i. diversa
– i. razlučna	i. distincta
– i. samovoljna	i. arbitraria
– i. sastavljena	i. composita
– i. skupna	i. collectiva
– i. spojiva	i. sociabilis
– i. umjetna	i. factita
– i. zamršena	i. confusa
– i. zorna	i. intuitiva
<i>Imenica</i>	nomen
<i>Iskustven</i>	empiricum
<i>Iskustvo</i>	experientia
– izvanjsko iskustvo	e. externa
– unutrašnje iskustvo	e. intrinseca
<i>Istina</i> (jest sudaranje uma s predmetom)	veritas
– i. moralna	v. in discendo
– i. razumna	v. intellectualis
– i. spoznajna	v. in intelligendo
– i. stvari ili bivstvena i.	v. in essendo
<i>Istomožnost</i>	aequipolentia
<i>Istovetnost</i>	identitas
<i>Istovrijednost</i>	aequipollentia
<i>Istoznačan</i>	synonymus
<i>Istraživanje</i>	σκέπτομαι, inquisitio
<i>Izbor</i>	electio

Izlučenje

– i. precizivno

– izlučna spoznaja pojedinačnih stvari

Izomorfska tijela

Izreka

Izričaj, izraz

– jednostavni i.

– logički i.

– općeniti i.

– pojedinačni, osebni i.

– složeni i.

– stežni i.

– stvarni i.

– tumačeni i.

– vlastiti i.

Izrijekom

Izum

Izvedba

Izvod, izvodni silogizam

Izvrgavanje omrazi

abstractio

abstractione praecisiva; praecisiva dolazi od praescindo, što će reći ne gledati na što, zanemariti. Apstrakcijom dakle (izlučenjem) precizivnom zanemaruju se znaci, što čine predmet ovim ili onim predmetom, a uočuje se i u obzir se uzima samo ono, što predmet čini takovim predmetom, a ne drugačijim.

praecisiva cognitio

suledita, jednako ledita

propositio

expressio, terminus

t. simplex

t. logicus

t. communis

t. singularis

t. complexus

t. restrictivus aut determinativus

t. realis

t. explicativus

t. proprius

explicite

ratiocinium

executio

inductio seu syllogismus inductivus

argumentum ad invidiam

J

Jednoličan, jednor(j)ečan,

jednoznačan, jednolik

Jednota, jednina

univocus

unitas

K

Kada

Kakvoća

Kategorije

quando, πότε

qualitas, ποιόν

najviši rodovi stvari, počela, oko kojih se vrti svako pitanje; ono što se o pojedinim stvarima tvrdi (κατηγορέω = izričem, tvrdim nešto o nečem, τί τινός), možemo na vrsti i rodove dovesti, tako, da napokon do najvišega roda dogjemo; a

	ti najviši rodovi zovu se kategorije (κατηγορία = ono, što se o čem izriče).
<i>Kemija</i>	bavi se tijelima gledom na promjene nutamje i bitne
<i>Kolikoća, količina</i>	quantitas, πόσον
– neprekidna k.	q. continua
– prekidna k.	q. discreta
<i>Konceptualizam</i>	kao što to samo ime svjedoči (od conceptus pojam), uči, da ima ne samo općenitih riječi, nego i pojmova (ideja), da tim pojmovima ništa u stvarima ne odgovara; to jest, da ništa nema izvan uma, što bi općenitim idejama odgovaralo.
<i>Korolarij</i>	rečenica, koje istinitost iz navedene definicije ili iz druge koje mu drago rečenice već dokazane tako slijedi, da je ne treba više dokazivati.
<i>Kosmogonija</i>	nauka o razvitku svijeta
<i>Kosmologija</i>	od κόσμος = svijet, krasan i λόγος = nauka; nauka o svijetu
<i>Kristal</i>	ledac
<i>Kristalografija</i>	bavi se tijelima gledom na oblike kolikoće
<i>Kritika</i>	(od κρίνω prosugivati, odlučiti) jest znanost, koja tumači i dokazuje eksistenciju, vrela i znamen istine i osiguranje spoznaje.
– prva čest kritike	tumači samu narav logičke istine i sigurnosti (de logica veritatis ac certitudinis)
– druga č. k.	govori o vrelima, iz kojih se crpa, ili o načinu, kako se postiže istina od našega uma (de fontibus naturalibus verae certaeque cognitiones humanae)
– treća č. k.	raspravlja o općenitom zlamenu istine (de veritatis criterio) i o zadnjim motivima sigurnosti (de ultimo omnis certitudinis naturalis motivo).
<i>Križ logičara</i>	crux logicorum (modalni, načinski silogizmi)

L

<i>Lik</i>	forma
– forma daje stvari bitak	Forma esse rei
– ličan, formalan	formalis
– lični uzrok	causa formalis
<i>Listača</i>	phillodium
<i>Lišenje, lišavno nježanje</i>	privatio

Logika

od λόγος, što znači riječ našega uma; jest skup ili bolje *sustav pravilâ, kojima se um ravna, da u svojim djelovanjima pravo postupa*; Aristotel ju zove ὀργανὸν oruđe svih znanosti, jer ravna djelovanja uma, o kojima ovise sve znanosti.

LJ

Ljepota

pulchritudo

Ljubav

amor

– lj. dobrohotna

amore benoalentiae

– lj. nezaslužena

amor gratuitus

– lj. prijateljska

amore amicitiae

– lj. požudna

amore quasi conscupiscentia

– lj. proste dopadnosti

a. simplicis complacentiae

M

Maksime

maximae = najviše; maximae propositiones, najveće rečenice: to su rečenice, što svi ljudi običaju smatrati istinitima; zovu se pak te rečenice najveće, jer je svaka od njih vratak mnogim drugim rečenicama, što se mogu upotrebiti kao princip kod dokazivanja.

Manjak

defectus

Mašta, razmniva, fantazija

phantasia, imaginatio

Mekušci, mekušci

mollusca

Melanholik

od μελαίνια χολή = melaina hole, crna žuč

Metafisika

ime m. potječe od Andronika s Roda, koji je Aristotelove spise sakupljao i u red sastavljao. Poredao ih je pako tako, da je najprije metnuo djela, što raspravljaju o naravi, a onda ona, u kojima je govor o biću uopće i njegovim uzrocima. Prema tomu primiše ta druga djela naslov: τὰ μετὰ τὰ φυσικά, to jest spisi, što iza fizičkih slijede. Budući da ti spisi i zbilja tumače ono, što je izvan pojavâ, to se riječ metafisika zadržala u smislu μετὰ = nad, a ne μετὰ = iza, tako te se njome naznačuje znanost, kojoj su predmet stvari nadosjetne.

Metamorfoza

od μεταμορφῶ = preobraziti ili preobraziti se

Metoda uzlazna

methodus ascensus

Mikroskop

sitnozor

Mineralogija

Mješavina

Mješina

Mješinast, mješinav

Mnijenja

– nepomućeno m.

– razborito m.

– nerazborito m.

Mnogoploh

Moć

– m. bližnja

– m. čuvstvena

– m. hranitbena

– osjetna (senzitivna) požudna m.

– m. požudna

– m. pokretna ili izvršna

– m. predodžbena

– m. spoznajna

– m. težnja ili težna m.

– trpna m.

– tvorna m.

– uspomena m.

– m. veličajuća

Mogućnost, mogućnost

Motiv, poticalo

– nutarnji m.

– poticalo vjere

– voljno poticalo vjere

Mudrac

Mudrost

bavi se tijelima gledom na promjene vanjske i prigodne.

mixtum

utriculus

utriculatus

opinio

o. imperturbata

o. prudens

o. imprudens

poliedrički

δύναμις, potentia, facultas, vires

p. proxima

Gefühlsvermögen

p. nutritiva

Gemüt

a. rationalis, Begehrungsvermögen

p. locomotiva sive executiva

Vorstellungsvermögen

facultas cognoscitiva, potentia cognoscitiva

appetitus

p. passiva

p. activa

reminiscentia

p. augmentativa

possibilitas

motivum

m. intrisecum

m. credendi

m. volendi credere

σοφός

poznavanje stvari iz zadnjih i najviših razloga, stečeno naravnim svjetlom.

• N

Načelo, princip

– p. isključenja trećeg

– n. istovetnosti

– p. koji izvršuje

– n. protuslovlja

Način

– načinski

principium, ἀρχή = početak, začetak

p. exclusi medii

p. identitatis

p. exequens

p. contradictionis

modus

modalis

<i>Nagon naravni</i>	instinkat
<i>Nalika</i>	analogia, v. analogija
<i>Namisao zadnjega cilja</i>	intentio ultimi finis
<i>Namjera</i>	intentio, jest onaj čin kojim hoćemo svrhu.
<i>Naplavak</i>	alluvium
<i>Narav (bistvo)</i>	natura, jest samo bistvo u koliko djeluje; jest princip djelatnosti, koju biće ima, i djelovanje, koje biće proizvodi; jest princip, kojim osoba prema svojemu bistvu djeluje.
– naravan	naturalis
– naravna sigurnost	na filozofa spada, da naravnu sigurnost (certitudinem naturalem sive vulgarem), što imamo o mnogim istinama, a od kojih već po naravi zdravim umovanjem prije svakoga filozofičkoga istraživanja dolazimo, u pretres uzme, njezine podloge protumači i brani.
<i>Naslada ili veselje</i>	delectatio vel gaudium
<i>Naslaga</i>	sloj
<i>Nauka</i>	doctrina
<i>Naziv</i>	appellatio
<i>Nazivnik</i>	terminus appellans
<i>Nazvanik</i>	terminus appellatus
<i>Nebiće</i>	non-ens
<i>Neistina</i>	falsitas
– neistina ili kriva spoznaja	falsitas cognitionis seu decepto
<i>Nejasan, neizrazit</i>	confusus
<i>Nenuždan</i>	contingens
<i>Neograničen</i>	infinitas
<i>Nepce</i>	palatum
<i>Neprekidnost</i>	continuitas
<i>Neprelazan</i>	immanens
<i>Neprodirljivost</i>	incompenetratio, impenetrabilitas
<i>Nepromjenjiv</i>	immutabilis
<i>Nepronikljivost</i>	nepromičnost, neprobitnost
<i>Neskladan</i>	apsurdan
<i>Nesudaranje</i>	difformitas
<i>Neum[il]jeće</i>	ignorantia
<i>Nevidi</i>	infusoria
<i>Neznanje</i>	nescientia, inscitia
<i>Niečni dokaz</i>	argumentum negativum
<i>Noetika</i>	(od νοεω shvatiti, misliti) jest znanost, koja nas uči poznavati spoznaje, u koliko su istinite i sigurne.
<i>Nominalizam</i>	kako mu sam naziv svjedoči (nomen – ime, riječ,

Nužda posljedstvena
Nuždan

izričaj), tvrdi, da ima, istina, općenitih riječi, ali ne općenitih ideja.
neccesitas consequens
necessarius

Nj

Njuh

odoratus

O

Oblak

nubes

– oblaci poklopnici

nubes operculatae

Oblik, obličje

figura

Očajanje

desperatio

Očevidad

svjedok stvari, koju je ili sam pronašao ili iskusio

Očevidnost

evidentia

– objektivna, predmetna o.

objectiva evidentia

Očitovanje

manifestatio

Oćućivati, oćutjeti

sentire

– oćutan

sensibilis, odatle oćutno

Odbiti dokaz

retorquere argumentum

Odbojna sila

centrifugalna sila; odbojnost

Odnos, odnošaj

relatio, πρὸς τί

– odnosno

relative

Odvoda

distractio termini

Odvrata od dokazivanja

argumentum per distractionem

Okamine

fosilije

– bilinske o.

okamjelo ili fosilno bilinstvo

– životinjske o.

okamjelo i fosilno životinjstvo

Okrajak

svršetak tijela

Olina

quantitas (u matematici)

– o. pomišljena

q. imaginaria

– o. prostorna

q. extensa

– o. jednog omjera

dimensio (crta, linea)

– o. dvaju omjera

površina

– o. triju omjera

corpus mathematicum

Omegja

limitatio

– omegjak

determinatio

– omegjašen, ograničen

circumscriptus, limitatus

– omegjašenost, ograničenost

limitatio

– omegjen

definitus

– omegjiti	limitare
<i>Omjera</i>	dimensio
– oline jedne omjere	quantitas unius dimensionis
– oline dviju omjera	quantitas duarum dimensionum
– oline triju omjera	quantitas trim dimensionum
<i>Omjeriti</i>	commensurare
<i>Omjerni broj</i>	numerus proportionalis
<i>Omot</i>	involucrum
<i>Ontologija</i>	od to on = τὸ ὄν i λόγος = riječ uma, pojam ili nauk; prema tomu ontologija nauk o biću.
<i>Općenit, zgoljni</i>	universalis
<i>Općenita teža</i>	gravitacija
<i>Općenito, obćenito</i>	universale
<i>Općenitost, obćenitost</i>	universalitas
– općenito refleksno	universale reflexum
– općenito upravno	universale directum
– općenito temeljno	universale fundamentale
<i>Opip</i>	tactus
<i>Opreka</i>	antitheton, oppositio
<i>Opseg, obseg</i>	extensio
<i>Opsjena</i>	praestigium
<i>Osebac (osobac)</i>	individuum
<i>Oseban</i>	singularis
<i>Osjećaj</i>	sensatio
– osjećajni	sensitivus
– osjećalo, čutilo	organon sensus
– unutarnje č.	organon sensus interni
– osjećanje	sensatio
– osjećati	sentire, sensu percipere
<i>Osjet, sjet</i>	sensus, vis sentiendi
– izvanjski o.	s. externus
– nutarnji o.	s. internus
– n. o. ili iskustvo nutarnje	sensus internus aut experientia interna
– pojedino osjećanje, a i sama moć osjećanja	sensus seu vis sentiendi
– tjelovni o.	sensus corporeus
– zajednički ili općeniti o.	sensus communis
– osjetan	sensibilis, sensitivus
– osjetilo, sjetilo, čutilo	sensus (organon)
– osjetiti	sentire

– osjetljiv	sensibilis
– osjetljivost	sensibilitas
– osjetnost, sila osjećanja	sensus vis sentiendi
<i>Osjetilo, sjetilo</i>	organum sensus
<i>Osoba</i>	persona
<i>Osobina, svojstvo</i>	proprietas, qualitas
<i>Ostvariti</i>	k djelu privesti
<i>Osvijestiti koga,</i>	mentem recuperare
činiti da dogje k svijesti; osvijestiti se,	
povratiti se, dolaziti k svijesti	
<i>Otpor, otpornost</i>	resistentia, repugnantia
– otporna sila	vis resistendi
– otporno	resistens
<i>Oznaka</i>	definitio
– o. imena	d. nominalis
– o. izvorna	d. genetica
– o. opisna	d. descriptiva
– o. stvarna	d. realis
– o. uzročna	d. causalis
<i>Ožiljak, požiljak, zarastica</i>	cicatrix
– o. ploda	c. carpica

P

<i>Paleontologija</i>	bavi se tijelima gledom na fosilne (okamjele) ostanke iz živućih bića
<i>Pamet</i>	memoria
– osjetna (sjetilna) p.	m. sensitiva
– umna p.	m. intellectiva, m. rationalis
<i>Patognomika</i>	jest umjetnost, koja uči iz promjenjivih izraza obličja zaključivati na sadašnje i prolazno raspoloženje duše.
<i>Pažnja</i>	observatio
<i>Pelud</i>	pollen, cvjetni prašak
<i>Plodnica</i>	ovarium
– bilje prostih plodnica	eleutherogynae
<i>Ploha</i>	planum
– prostranost plohe	Flaechenraum, Flaecheninhalt
<i>Plovka, plitva</i>	pinna
<i>Počelo</i>	elementum
<i>Početno</i>	initiative

<i>Podloga ili podlog (osnova)</i>	substratum
<i>Podložak</i>	basis
<i>Podmetak</i>	suppositum
– p. formalan ili logičan	suppositio formalis et logica
– općenit p.	s. universalis et absoluta
– osebni p.	s. singularis
– osoban p.	s. universalis et personalis
<i>Podstavljanje</i>	suppositio
– p. rastavljeno	s. disjuncta seu confusa
– p. rastavno	s. disjunctiva
– p. razdijelno	s. distributiva
– p. skupno	s. collectiva
<i>Podsvijest</i>	subconscientia
<i>Podudaranje</i>	stanje koje biva, kad se što podudara
– podudarati se	sudarati se, slagati se
<i>Pogodba hipotezi jest pogodba tezi</i>	conditio conditionis est conditio conditionati
<i>Pojam</i>	conceptus, notio, cogitatio
– poimanje, poimati, umom shvatiti	concipere, percipere mente
<i>Pojava ili pojav</i>	phaenomenon
<i>Pojedinčeta</i>	individua
<i>Poklop</i>	operculum
<i>Pokretna moć</i>	vis motrix
<i>Pokus</i>	experimentum
– pokustven	experimentalis
<i>Položaj</i>	situs, κείσσι
– položitost	inclinatio; kut položitosti naše zemlje
<i>Polutnik</i>	ekvator
<i>Poredom</i>	po redu
<i>Poricanje</i>	revocatio, a onda negatio
<i>Poroznost</i>	šupljikavost
<i>Posljedba, suslijed, slijed</i>	successio
<i>slijegjenje</i>	
<i>Poseban</i>	specialis
<i>Postulat</i>	ἀίτημα
<i>Postupice, postupno, postupnost, susljedice</i>	gradatim, successive
<i>Potopnina</i>	diluvium
<i>Povjest</i>	historia
<i>Pozivanje na neznanje</i>	argumentum ad ignorantiam

<i>Pozornost</i>	attentio
<i>Poticanje</i>	impulsus
<i>Pralica</i>	typus
<i>Prašnica</i>	anthera
– bilje prostih p.	corisanthereae
<i>Pravednost, pravda</i>	justitia
– izmjenična p.	j. commutativa
– zakonska p.	j. legalis
– djelna pravda	j. distributiva
<i>Predikat ili sastojna čest</i>	pars constitutiva
<i>Predmet</i>	objectum
– jedinstveni umni p.	object unitas non realis sed rationis
– lični ili formalni o.	o. formale
– općeniti sjetilni p.	sensibilia communia
– sjetilni p.	sensible proprium
– sjetilni p. prigodno	sensible per accidens
– tvarni o.	o. materiale
<i>Predrasuda</i>	praejudicium, opinio praejudicata, praesumpta
<i>Predstaviti, predstavljati</i>	repraesentare
– predstavljanje	djelo, kojim se što predstavi
<i>Preinaka</i>	alteratio, preinadžba, modifikacija
<i>Prelazan</i>	transiens
<i>Presežan</i>	transcendetalis
<i>Pretpolog, pretpostavak</i>	suppositum
<i>Pretpostavno</i>	praesuppositive
<i>Prigodno</i>	occasionaliter, per accidens, accidentaliter
– p. biće metafizičko	accidens metaphysicum
– prigodne stvari	accidentibus
– prigodnjak	accidens
<i>Prigovaranje ili prepiranje</i>	disputatio
– prigovorno dokazivati	instantiam affere
<i>Primjerenost</i>	conformitas
– primjereno jedno drugomu	conforme
<i>Primljivost, priunost, primljiv</i>	receptivitas
<i>Princip</i>	principium
– djelatni p.	p. activum
– trpni i mogući p.	p. passivum et potentiale
<i>Pripadak, biće pripadno, prigodak</i>	accidens
<i>Pripuštenje</i>	permissio

<i>Priroda</i>	natura
– prirodni pojav	phainomenon naturale
– zakon prirodni	lex naturalis
<i>Prisiljenje na zastidjenje</i>	argumentum ad verecundiam
<i>Pristaja</i>	assensus
<i>Problem</i>	je praktična rečenica, koja se može dokazati; a jest problem pitanje, kojim se u obliku dvojbe izriče kakova istina, što je valja pronaći.
<i>Prodirljivost</i>	compenetratio
<i>Proizvod</i>	djelo, kojim se što proizvede, npr. proizvodi umni, prirodni, umjetnosti i ljepote.
<i>Promišljeno</i>	consilio
<i>Prostor</i>	spatium, prostrat se.
– umišljeni p.	s. imaginarium
<i>Prostornost, otega, protega</i>	extensio
– osež, osega	e. linearis
– rasež, protega	cubica
<i>Protega</i>	extensio
– protegljivost	extensibilitas
– protegnuto (u prostoru)	extensum
<i>Protivnik (u znanstvenoj raspravi)</i>	opponens ili arguens
– protivnik proti sebi	inversio argumenti
– Protivnik za nas	argumentum ad hominem
<i>Pruživost</i>	elasticitas
<i>Psihologija</i>	od ψύχη = duša, princip života, sijelo razuma i volje i λόγος = govor ili nauka; nauka o duši, dušoslovlje

R

<i>Rasplod</i>	generatio
– r. iz jajeta	generatione ex ovo
– rasplodna ili proizvodna sila	vis generativa sive reproductiva
– samorodni r. bez roditelja	generatione aequivoca aut spontanea
<i>Raspoloženje</i>	dispositio
<i>Raspregljivost</i>	expansibilitas
– raspregljiv	expansibilis
<i>Rastežnost</i>	ductilitas
<i>Rastvaranje</i>	corruptio
– Rastvaranje jednog jest ragjanje drugog	corruptio unius est generatio alterius

<i>Rasud, razsud</i>	reflexio
– rasudno	reflexive
<i>Raširivanje</i>	ampliatio termini
<i>Ravnovjes</i>	aequilibrium, jednaka težina, tačnotež, ravna teža
<i>Razdjelba</i>	divisio
– r. dvočlana	d. bimembris
– r. izjednačna	d. adaequata
– r. po sebi	d. per se
– r. prigodna	d. per accidens
– r. dvočlana	d. bimembris, dichotomia
– r. tročlana	trichotomia
– razdjelbeni temelj	fundamentum divisionis
<i>Razgloba</i>	analysis
<i>Razlika</i>	distinctio, differentia
– rodna r.	d. generica
– vrsna r.	d. specifica
– zadnja r.	d. ultima
<i>Razlog (motiv)</i>	ratio; sve ono, što služi u svrhu, da se što tačnije protumači, što je koja stvar, odakle je i zašto je.
<i>Razložan</i>	rationalis
<i>Razludžba</i>	distinctio
<i>Razluka</i>	differentia
– r. rodna	d. generica
– r. vrstna	d. specifica
– r. zadnja	d. ultima
<i>Razmniva, mašta, fantazija</i>	via aestimativa, phantasia, imaginatio; vis aestimativa ideo aestimativa vocatur, quia in rebus aliud aestimat. Quam quod exterius apparet. Razmniva je neki nutarnji osjet, pomoću kojeg životinja u stvarima drugo shvaća nego li se izvana pokazuje, naime ono, što joj škodi ili koristi; također: phantasia, imaginatio
<i>Razredba</i>	distributio
<i>Razum</i>	intellectus (intus legit), intelligentia; ona sila naše duše, kojom shvativši subjekat i predikat i prispodobivši ih razumije neposredno njihovu istovetnost ili različitost, zove se razum (intellectus aut intelligentiam).
– zdrav razum	sensus naturae communis, ratio vulgaris
– r. mogući	intellectus possibilis = νοῦς δύνάμικος
– r. trpni	intellectus possibilis
– r. tvorni	intellectus agens = νοῦς ποιητικός

– razuman	intellectualis, prudens, rationalis
– razumiti, orazumiti koga	učiniti, da razumije
– razumjeti	intelligere
– razumljenje	radnja kojom tko razumije što
– razumljiv	što se može razumjeti
– razumnost	intelligentia
<i>Razvijanje</i>	evolutio
<i>Red</i>	ordo
<i>Rečenica</i>	propositio
– dvostručna r.	p. reduplicativa
– isključna r.	p. eksklusiva
– jednostavna r.	p. simplex
– odnosna r.	p. relativa
– opriječna	p. opposita
– prevrata rečenice	conversio propositionum
– prisposodna r.	p. comparativa
– prijelaz sa jedne rečenice na drugu	illatio = relatio consequentiae immediatae
– sastavljena r.	p. composita
– složena r.	p. complexa
– spojna r.	p. copulativa
– suprotna r.	p. adversativa
– tumačna r.	p. explicativa
– uzročna r.	p. causalis
– vrsna r.	p. specificativa
<i>Riječ</i>	verbum, terminus
– r. čestna	t. particularis
– r. jednostavna	t. simplex
– r. nazivna	t. appellans
– r. odnosna	t. connotativus
– r. prosta	Prosta riječ (prosta od svakog odnosa = terminus absolutus, t. j. solutus a relatione) jest ona, koja nešto izražava, što ne zahtijeva, da bude u drugom kao u subjektu, nego što samo sobom opstoji.
– r. skupna	t. collectivus
– r. složena	t. complexus
– r. stežna	t. restrictivus ili determinivus
– r. tumačna	t. explicativus
– r. uma	v. mentis
– r. jednolična	terminus univocus
– r. dvolična slučajno	t. aequivocus casus

- r. dvolična promišljeno
- riječi potpunog značenja

Rod

- bližnji r.
- cijeli r.
- daljni
- najviši r.
- srednji ili podregjeni r.
- r. razlike

Romboedar

Ruho

t. *aequivocus consilio aut analogus*
t. *significantes per se aut categorematici*
genus

g. *proximum*

toto genere

r. g. *remotum*

g. *supremum*

g. *subalternum*

differentia genericae

rumbac

habitus od *habere*, ἐχέειν

S

Sadržaj, sadržina

Samoćut

Samonikli ili samostojni rasplod

Samostojnik, supstancija

Samosvijest

Sangvinik

Sastavba, sastava

Sastavina, sastojina

Sastavljenost

Sastojna čest

Savjet

- savjetovanje ili promišljavanje

Savršenost

- s. česna
- s. djelomična, priopćena, primljena

- s. jednostavna, prosta

- s. mješovita

- s. sveukupna, svesežna

Sholij

Shvaćanje, shvatanje

- jednostavno s.
- prispodobno s.
- rasudno s.

comprehensio

Selbstgefühl

generatio aequivoca

substantia

conscientia sui

od *sangius* = krv

kombinacija

constitutio, constitutum, pars constitutiva

compositio

pars constitutiva

consilium

c. seu *deliberato*

perfectio

p. *partialis*

p. *participata*

perfectiones simplices

p. *mixtae*

p. *totalis*

sve ono, što se glavnoj stvari već protumačenoj kao nešto drugotno pridodaje radi veće jasnoće: da se naime ona razjasni historijom, ugledom, primjerom.

apprehensio

a. *simplex*

a. *comparativa*

a. *reflexa sive reflexio*

– sastavljeno s.	a. composita
– upravno s.	a. directa
<i>Shvaćati, shvatiti</i>	apprehendere, rukom ili umom
<i>Shvatjanje</i>	apprehensio
– s. jednostavno	a. simplex
– s. sastavljeno	a. composita
– s. prispodobno	a. comparativa
<i>Sigurnost</i>	certitudo; sigurnost istini samo to pridodaje, da se um ne samo podudara sa stvarju, nego da on takogjer jasno i čvrsto poznaje, da se u istinu podudara sa stvarju.
– s. filozofička i rasudna	certitudo philosophica et reflexa
– zadnji motiv s.	ultimum motivum certitudinis
<i>Sila</i>	δύναμις, otuda dinamizam
– s. otporna	vim resistendi
<i>Silaz</i>	descensus
<i>Sinteza</i>	synthesis, jest čin, kojim um više stečenih ideja spaja u jedan pojam.
<i>Sjemenka</i>	dispermus
<i>Sjemenovnik</i>	perispermium
<i>Sjetilac, živac sjetilac</i>	nervus sensibilitatis
<i>Sjetilo, osjećalo, čutilo</i>	organon, sensus
<i>Skeptik</i>	(od σκέπτομαι περί τινός), istraživati
– skepticizam kao činjenica	s. ut factum
– s. kao nauka	s. ut doctrina
<i>Skrajnik</i>	terminus extremus
– veći	major
– manji	minor
<i>Slika</i>	species
– s. utisnuta osjećanja	sensationis species impressa
– s. izražena (osjećanje)	species expressa
<i>Sloboda</i>	libertas
– s. djelovanja nečeg drugog	l. specificationis
– s. nedjelovanja	l. exercitii
– s. od nužde ili nasilja	l. a necessitate et coactione
– s. protivnosti	l. contrarietatis
– s. ravnodušna	l. indifferentiae
<i>Slučaj</i>	casu
– slučajno	casus
<i>Sluh</i>	auditus
<i>Snovit</i>	cohaerens

– snovitost, snanjavost

Sofist

– sedam mudraca

Sofizam

– s. kojim se od rečenoga naprosto zaključuje na rečeno s obzirom na što

– s. neuzroka kao uzroka

– s. u kojem je posredujući dokaz neistinit

– s. u kojem se sud, što valja samo pogodbeno, izreče kao općenito i nužno valjan

– s. u naglasku

– s. u sastavljenom i rastavljenom smislu

– s. u stvari

– s. u zaključivanju

– sofizmi mnogostrukih pitanja sastavljenih kao da su samo jedno pitanje

Somnambulizam

Sorit, sastavljeni

Spoj, vez

– s. logički

– spojina, spojita veličina, kolina

vis cohaesionis, spojna sila

σοφιστής, mudrijaš, to jest onaj čovjek, koji se ponosi mudrošću, koja se pričinja da jest, a nema je.

οἱ ἑπτὰ σοφισταί; od polovine petoga stoljeća prije Isusa bili su ti mudraci neka osobita vrsta muževa, koji bi obilazili po gradovima pa učili za plaću mudrosti, politici i besjedništvu, a težili su u istinu ponajviše samo za vanjskom providnošću zabacujući objektivnu istinu ter potkapajuć tijekom vjerozakon, državu i čudorednost; zato se tim imenom sofista razvija pojam hvastavca i varalice i cjepidlake.

σοφισμα; što je lukavo izmudreno, izmišljeno, mudrolija u zlu smislu; mudrost ona, koja se čini da je, a u istinu nije; mudrijaštvo.

fallacia a dicto simpliciter ad dictum secundum quid

fallacia non causae ut causae

fallacia falsi medii

sophisma fictae universalitatis vel necessitatis

f. accentus

fallacia sensus compositi et divisi

Zamjenjivanje pitanja (ἐτέρου ζητήσις) ili nehotično nepoznavanje prijeporne tačke (ignoratio elenchi) ili hotično promjenjivanje iste prijeporne tačke (mutatio elenchi [ἐλεγχος = opovrgavanje, dokazivanje, istraživanje]).

fallacia consequentis

fallacia quaestionis duplicis aut sophisma secundum plures interrogationes ut unam

to jest in somno ambulare = u snu hodati
silogizam, u kojem se neke rečenice zašute
unitio

compositio logica

quantum continuum

– spojit, neprekidan	continuus
– neprekidnost	continuitas
– spojitost	cohaesio
<i>Spoljašnji, vanjski, što je spolja</i>	extrinsecus; spoljašnjost
<i>Sponka, kopula</i>	copula
<i>Sposobnost</i>	idoneitas, osobina onoga, koji se sposoban, prikladan
<i>Spoznaja</i>	cognitio
– prva s.	intentio prima (sive directa)
– druga s.	intentio secunda (reflexa)
– mučka umna s. istine	in actu exercitio sive exercite, kad mu se namjera očito i izrijeком odnosi na drugi kakav predmet izvan uma, ali tako, da ujedno ćutke (implicite) spozna, da mu se spoznaja podudara sa stvarju, to jest, da spozna logičku istinu.
– očita umna s. istine	in actu signatio sive signate, kad um tvrdi, da mu se namjera izrijeком odnosi na istinu logičku.
– spoznajna moć	facultas cognoscitiva
<i>Srednjak, srednja ideja u silogizmu</i>	medius terminus
<i>Sredstvo ili orugje za rasugijivanje ili kušanje; odlučni znak ili pravilo za spoznaju istine</i>	criterium (κριτήριον od κρίνω)
<i>Srodnost</i>	affinitas
<i>Stanje</i>	status termini
<i>Stezanje</i>	restrictio termini
<i>Stoljeće</i>	saeculum
<i>Strast</i>	πάθος, passio, animi, Leidenschaft: prvo svako osjetno ganuće osjetne požudne moći; drugo sklonost srca, koja mah preotima, a koja po tom nije nešto prolazno, nego je nešto stalno.
<i>Struk</i>	stipes
<i>Stvaran</i>	realis
<i>Stvaranje</i>	creatio
– s. drugotno	c. secundaria
<i>Stvarnost</i>	realitas
<i>Stvorna moć</i>	potentia creativa
<i>Subjekt</i>	proprium
<i>Sud</i>	judicium
– apriorni	j. a priori

– aposteriorni	s. j. a posreiori
– bezuvjetni analitički s.	j. absoluta
– česni sintetički s.	j. particularia
– istiniti s.	j. vera
– krivi s.	j. erroneum
– metafizički, čisti. s.	j. pura
– neistiniti s.	j. falsa
– neopredijeljeni s.	j. indefinita.
– nerazborit	j. temerarium
– nesigurni s.	j. incerta
– nužni s.	j. necessaria
– općeniti s.	j. universalia
– osebni s.	j. singularia
– pravi s.	j. rectum
– prigodni s.	j. contingentia
– rastavni s.	j. disjunctiva
– rasudni s. mnijenja	j. reflexum
– razborit s.	j. prudens
– sigurni s.	j. certa
– slobodni s.	j. libera
– upravni s. mnijenja	j. directum
<i>Sudaranje</i>	conformitas
<i>Sudjelovanje</i>	concursus
– s. božansko	c. divinus
– neposredno ili zajedničko s. b.	c. simultamens
– prethodno s. b.	c. praeivus
<i>Sumnja</i>	suspicio

*Supstancija, sućanstvo ili
biće u sebi*

substantia, ουσια; Aristotel učí, da supstancija katkad znači τὸ τί ἦν εἶναι to jest samo bistvo ili narav, a katkad τὸ υποκειμενον to jest sam subjekt bistva ili podmetak (suppositum seu hypostasis). Premda podmetak (suppositum) i hipostaza (od υποστασθαι = podmetnuti) po imenu znači isto što supstancija (bud od substo = quod substat alteri, bud od subsistere = sub aliis esse), običajem je ipak nastala razlika izmegju dva izričaja, to jest izmegju podmetka (hipostaze) i izmegju supstancije; jer se supstancija uzima i nepotpuno i općenito (supstancija druga), dočim podmetak izriče uvijek neku osebnu cjelinu.

Suslijed, posljedba, slijegjenje
– susljedice

successio
successive

<i>Sustav</i>	systema
– sustavan	systematicus
– sustavoslovlje	systematologie
<i>Sušтина</i>	essentia, substantia
<i>Sutež</i>	gravitatio
<i>Svijest (filozofijska) koja se razlikuje od savjesti moralne</i>	conscientia = cum alio scientia
<i>Svijest</i>	značenje korijenu jest znati, jer dolazi od s-vjed (znanje). Pred t od nastavka promijenjeno je d u s; conscientia (cum alio scientia). Na tu filozofijsku svijest spada samo to, da razum spazi i shvati našu egzistenciju i naše čine, kako se upravo sada imaju; zato svijest znači i mens. Na moralnu pak svijest ili savjest spada, da svjedoči ne samo što sad djelujemo, nego da i svjedoči što smo djelovali, i odobri dobro, a zlo osudi.
– s. uzima čine spoznaje na pretpostavku, u koliko su čini	reflexio psychologica
– s. uočuje sam spoznani predmet	reflexio ontologica
<i>Svijestan, razuman</i>	svijestan biti čemu, znati za nj.
<i>Svjedočanstvo</i>	testimonium
– božansko i čovječansko s.	t. divinum et humanum
– listine	documenta
– neposredno s.	t. immediatum
– posredno	t. mediatum
– poučno s.	t. dogmaticum
– povjestno	t. historicum
– predaja	traditio
– spominici	monumenta
<i>Svjetlost</i>	lux
– svjetlo razumno	lumen intelligibile
<i>Svojevoljan, koji radi po svojoj volji</i>	voluntarius
<i>Svojevoljno</i>	sponte
<i>Svojina</i>	ono, što je kome svoje
<i>Svojstvo</i>	proprietas
<i>Svrabovci</i>	acarea
<i>Synderesis</i>	od σύν-δράω = skupa ili zajedno činiti, izvesti, dovršiti

Š

<i>Šupljini</i>	pori
<i>Šutečke, ćutke, mučke, mukom</i>	implicite

T

<i>Talog</i>	sedimentum
<i>Tek</i>	gustus
<i>Teorem</i>	je teoretična rečenica, koja se može dokazati, a koja, dok još nije istražena, jest vrijedna da se ispita, ter se poduzima, da se razrješi.
<i>Tetraedar</i>	četvorac
<i>Teza</i>	θέσις = tvrdnja postavljena
<i>Teža</i>	gravitas
<i>Težnja, težna moć</i>	appetitus ad appetere, a appetere nihil aliud est, nisi aliquid petere, quasi tendere in aliquid.
<i>Tko obiluje, ne kviri</i>	Qui abundat, non vitat
<i>Tok</i>	cursus; tok vremena, napretka, naravi (cursus naturae) it.d. Tok dolazi od teći, kao rok od reći.
<i>Trajanje</i>	duratio
<i>Tromost, trajavost (što traje)</i>	inertia
<i>Trošice</i>	prve molekule
<i>Trpnost, trpljenje</i>	passio, πάθειν
<i>Trubica</i>	malo rilo
<i>Tvar, materija</i>	materia
– tvaran, materijalan	materialis
– tvarina, tvarak	massa, materia prima
– tvarnost	materialitas
<i>Tvorba, tvoridba, stvora, struga</i>	formatio
– tvorben	practicus, n. pr. um.
– tvorenje	constructio, n. pr. pojmova.
– tvoriti	stvoriti, graditi, smisliti kakav pojam.
– tvorna moć	potentia activa
– tvorni razum	intellectus practicus
– tvor uma	što um tvori; tvoran um, um, koji što stvara umno.
<i>Tvrdoća</i>	durities

U

<i>Učinak</i>	effectus
<i>Uhovjestac</i>	svjedok koji svjedoči o stvari koju je čuo od drugih

Um

– uman

– umno

Umanjivanje

Umjetan

– umjetnički

– umjetnik

– umjetnost

Umjeti

Unutrašnji, nutrašnji

Upodobljenje

Uzlaz

Uzročnost

Uzrok

– lični u.

– svršni (završni, ciljni) u.

– tvarni u.

– tvorni u.

– uzorni u.

– u svojoj savršenosti

– završni ili vršni u.

νόυς, ratio; takogjer pamet, memoria, odatle:

pasti na um ili na pamet.

što pripada umu; odatle umne sile, umni smisao

ratione

diminutio termini

artificiosus, što je načinjeno prema umjetnosti

što pripada umjetnicima

artifex

ars

intelligere, scire

intrinsicus; unutrašnjost.

asimilacija

ascensus

causalitas

causa

c. formalis

c. finalis

c. materialis

c. efficiens

c. exemplaris

causa infinite perfecta neograničeni u.

causa finalis

V

Varka, prijearni dokaz, sofizam

– v. dvoličnosti

– v. u dvojbenom smislu

– v. (sofizam) u sastavljenom

i rastavljenom smislu

– v. u naglasku

– v., kojom se običaju razne stvari samo zato pomiješati, što su si u nječem slične

– v. zamjenjivanja pitanja ili nehotičnoga nepoznavanja prijeporne tačke

– v. hotičnoga promjenjivanja iste prijeporne tačke

– v. mnogostrukih pitanja

fallacia, sophisma (v. sofizam)

f. aequivocatio

f. ambiguitas

fallacia sensus compositi et divisi

f. accentus

figura dictionis

ignoratio elenchi

mutatio elenchi

fallacia quaestionis duplicis aut sophisma

sastavljenih kao da su samo jedno pitanje

- v., u kojoj je posređujući dokaz
- v. nesigurna dokaza
- v. izmamljena dokaza

– v.: skok u zaključivanju

- v. u zaključku
- v. prigodnjaka
- v. rečenoga naprosto i s obzirom na što
- v. neuzroka kao uzroka

Vid

Vijek

Vjera

- vjernost
 - vjerodostojnost
- Vjerojatno*

– vjerojatnost

Vlastito

– vlastitost

Volja

- prethodeća odluka v.
- što slijedi iz odluke v.
- v. Božja dobrohotnosti
- v. znamenja
- voljan

Vrijeme kao slijed dvaju raznorodnih stanja

- v. kao *sada* što *teče*
- v. kaon *sada* što *stoji*

Vrst, vrsta

– vrsna ili zadnja razlika

secundum, plures interrogationes ut unam

fallacia falsi medii neistinit
incerti medii

petitio principii, a to biva, kad je dokaz nesi-guran, prijeporan. Za zaključak, koji se ima dokazati, tražiš princip (petis principium, dokaz, kojim da zaključak dokažeš, navodiš za dokaz drugim riječima ono isto, što je u zaključku, pa zahtijevaš, neka kao dokazano prihvate, čega nijesi dokazao. Ovamo spada circulus vitiosus, dokaz unaokolo ili okružni dokaz, što onda biva, kada se zaključak, izveden iz prednjih rečenica, uzima za dokaz istih prednjih rečenica.

saltus in concludendo

fallacia consequentis

sophisma accidens

fallacia a dicto simpliciter ad dictum secundum quid

fallacia non causae ut causae

visus

aevum

fides

fidelitas

credibilitas

probabile est autem probabile idem ac dignum, quod probetur.

probabilitas

proprium

proprietas

voluntas

antecedens voluntatis electionem

consequens voluntatis electionem

voluntas beneplaciti

v. signi

što je od svoje drage volje, a ne pod moraš, voluntarius.

tempus

nunc fluens

nunc stans

species

differentia specifica seu ultima

Z

<i>Za onim se ne ide, što se ne poznaje</i>	Nihil volitium, nisi raecognitum.
<i>Zabluda, bludnja</i>	error
– zabluditi, začí s puta	errare
<i>Zabrana</i>	prohibitio
<i>Zaključak</i>	conclusio; consequens seu conclusio
<i>Zaključiti, logički što izvesti</i>	concludere
– siguran zaključak	δόγμα
– sigurno zaključiti	δοκέω
– skok u zaključivanju	saltus in concluendo
<i>Zakon, pravilo, uredba, običaj</i>	lex, mos
– zakoni asocijacije	leges associationis
<i>Zametak</i>	embryo
<i>Zapovijed</i>	praeceptum
<i>Zavijači</i>	tortricidae
<i>Zavoj, krivudak</i>	curvatura, spira
– zavojka, zavojnice	vasa spiralia
<i>Zborište vode</i>	more
<i>Zglavčavi, zglobni</i>	arthroroa
<i>Zgloba, sgloba</i>	sinteza, synthesis
<i>Zlo</i>	malum
– z. kazne	m. poenae
– z. krivnje	m. culpae
<i>Zlorabno</i>	abusive
<i>Značenje</i>	significatio
– sila značenja	vis significandi
<i>Znaci osebni</i>	notae individuantes
<i>Znak</i>	biljeg, nota
<i>Znamen istine</i>	criterium veritatis
– izvanjski, izvanumni z. i.	c. externum
– nutarnji, unutarumni z. i.	c. internum
<i>Znamenje</i>	signum
– naravno z.	s. naturale
– očitujuća z.	signa manifestativa
– samovoljno z.	s. arbitrarium
<i>Znan, poznat</i>	notus
<i>Znanost</i>	scientia

– temeljna z.	s. fundamentalis
– znanstveni sukob	concertatio scientifica
<i>Znanje, znanost</i>	scientia
– z. nenužno	s. libera seu contingens
– z. nužno	s. necessaria
– z. odobravanja	s. approbationis
– z. oduravanja	s. reprobationis
– z. praktično	s. practica
– z. prethodno ili prediduće	s. antecedens
– z. posljedstveno	s. consequens ili subsequens
– z. prostog poimanja	s. simplicis intelligentiae
– z. speculativno	s. speculativa
– z. srednje	s. media
– z. vigjenja	s. visionis
<i>Zor</i>	intuitio; odatle pamet za zorove
– zor (o)sjetilni, spoznaja (o)sjetilna, sjetilna	sensatio
– zoran	intuitivus
– zreti	intueri
<i>Zračari, zrakaši, zrakatice</i>	radiata

Ž

<i>Žalost</i>	tristitia, delectio
<i>Žile</i>	plavetnice
<i>Živac</i>	nervus
– živci drobni ili utrobni	nervi intestinales; osjećajni živci
– ž. vidni	nervus visus
– ž. slušni	n. auditus
– živci, živče, živčevlje, živčani sustav,	sistema nerveum; hranidbeno, mozgovno, moždano-hrptenično (cerebro-spinale), uzlato, ganglionarium (trbušno), animalno, vegetativno.
– moždano hrptenično živčevlje	systema cerebrospinale
– živci gibaoci	nervi motores
– živci sjetiooci	nervi sensibilitatis
– živčani platež ili splet	plexus
– živčana (očinja) mrežnica	tunica nervea, retina
– živčanik	neurilemma
– živčevina	substantia nervea

Živo, živuće

– sve ž. potječe od živog
ili iz jajeta

vivo

omne vivum a vivo seu ab ovo

SPRACHVERSTÄNDNIS UND PHILOSOPHISCHE TERMINOLOGIE BEI JOSIP STADLER

ZUSAMMENFASSUNG. Ausgehend von dem Hinweis Marko Josipovića, daß Josip Stadler mit seiner Übersetzung der *Logik* Tongiorgis (1871) »als der Begründer der kroatischen philosophischen Terminologie, wenigstens zeitlich, vor F. Marković, Đ. Arnold, A. Bauer, A. Bazala stand« und daß »er schon P. Joković, den Übersetzer der *Logik* für die klassischen Gymnasien, überholen hat«, sowie von der persönlichen Überzeugung des Verfassers dieses Beitrags, daß es im Fall der philosophischen Terminologie nicht um *das Nationale*, sondern um *das Philosophische* geht, da sich darin die Gewachsenheit eines Volks der weltgeschichtlichen Aufgabe des Denkens widerspiegelt, wird es hier versucht, zuerst einige Mißverständnisse aufzuhellen, die durch das Versehen der Stadlerschen Übersetzung der *Logik* Tongiorgis entstanden sind. Aufgrund Stadlers Sprachauffassung werden im zweiten Schritt die Behauptungen über seinem »instrumentalistischen« und »konventionalistischen« Sprachverständnis zurückgewiesen. Dritter Teil wird der Betrachtung dessen gewidmet, was Stadler von seinen Vorgänger übernommen konnte, worin sich seine und die philosophische Terminologie Antun Bauers unterscheidet und am Ende, in welchen Lösungen Stadler seinen eigenen Weg begehen konnte. Im letzten Teil wird dargestellt, wie diese philosophische Terminologie im Zusammenhang des philosophischen Systems Josip Stadlers bzw. im Zusammenhang der einzelnen philosophischen Disziplinen »funktioniert«.